ा भ ी

ण

द ग म

र त व य

द्ध

प्र

भगवद्बादरायणप्रणीतम्

॥ श्रीमद्भागवतम् ॥

अथ प्रथमस्कन्धः

अथ प्रथमोऽध्यायः

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेष्वभिज्ञः स्वराट्
  तेने ब्रह्म हृदा य आदिकवये मुह्यन्ति यं सूरयः ।
तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृषा
  धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ॥ १.१.१ ॥

धर्मः प्रोज्झितकैतवोऽत्र परमो निर्मत्सराणां सतां
  वेद्यं वास्तवमत्र वस्तु शिवदं[1] तापत्रयोन्मूलनम् ।
श्रीमद्भागवते महामुनिकृते किं वा(ऽ)परैरीश्वरः
  सद्यो हृद्यवरुध्यतेऽत्र कृतिभिः शुश्रूषुभिस्तत्क्षणात् ॥ १.१.२ ॥

निगमकल्पतरोर्गळितं[2] फलं शुकमुखादमृतद्रवसंयुतम् ।
पिबत भागवतं रसमालयं मुहुरहो रसिका भुवि भावुकाः ॥ १.१.३ ॥

नैमिशेऽनिमिषक्षेत्रे ऋषयः शौनकादयः ।
सत्त्रं स्वर्गाय लोकाय सहस्रसममासत ॥ १.१.४ ॥

त एकदा तु मुनयः प्रातर्हुतहुताशनाः ।
सत्कृतं सूतमासीनं पप्रच्छुरिदमादृताः ॥ १.१.५ ॥

1

2

ऋषय ऊचुः

त्वया खलु पुराणानि सेतिहासानि चानघ ।
आख्यातान्यप्यधीतानि धर्मशास्त्राणि तान्युत ॥ १.१.६ ॥

यानि वेदविदां श्रेष्ठो भगवान् बादरायणः ।
अन्ये च मुनयः सूत परापरविदो[3] विदुः ॥ १.१.७ ॥

वेत्थ त्वं सौम्य तत्सर्वं तत्वतस्तदनुग्रहात् ।
ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ॥ १.१.८ ॥

तत्रतत्राञ्जसाऽऽयुष्मन् भवता यद्विनिश्चितम् ।
पुंसामेकान्ततः श्रेयस्तन्नः शंसितुमर्हसि ॥ १.१.९ ॥

प्रायेणाल्पायुषो मर्त्याः कलावस्मिन् युगे जनाः ।
मन्दाः सुमन्दमतयो मन्दभाग्या ह्युपद्रुताः ॥ १.१.१० ॥

भूरीणि भूरिकर्माणि श्रोतव्यानि विभागशः ।
अतः साधोऽत्र यत् सारं समुद्गृह्य[4] मनीषया ।
ब्रूहि भद्राय भूतानां येनात्माऽऽशु प्रसीदति ॥ १.१.११ ॥

सूत जानासि भद्रं ते भगवान् सात्वतां पतिः ।
देवक्यां वसुदेवस्य जातो यस्य चिकीर्षया ॥ १.१.१२ ॥

तन्नः शुश्रूषमाणानामर्हस्यङ्गानुवर्णितुम् ।
यस्यावतारो भूतानां क्षेमाय विभवाय च ॥ १.१.१३ ॥

आपन्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन् ।
ततः[5] सद्यो विमुच्येत यं बिभेति स्वयं भवः ॥ १.१.१४ ॥

यत्पादसंश्रयाः सूत मुनयः प्रशमायनाः ।
सद्यः पुनन्त्युपस्पृष्टाः स्वर्धुनीवानुसेवया ॥ १.१.१५ ॥

को वा भगवतस्तस्य पुण्यश्लोकेड्यकर्मणः ।
शुद्धिकामो न शृणुयाद् यशः कलिमलापहम् ॥ १.१.१६ ॥

---

[3] परावरविदो
[4] समुद्धृत्य
[5]

तस्य कर्माण्युदाराणि परिगीतानि सूरिभिः ।
ब्रूहि नः श्रद्दधानानां लीलया दधतः कलाः ॥ १.१.१७ ॥

अथाख्याहि हरेर्धीमन्नवतारकथाः शुभाः ।
लीला विदधतः स्वैरमीश्वरस्यात्ममायया ॥ १.१.१८ ॥

वयं तु न वितृप्याम उत्तमश्लोकविक्रमैः ।
यच्छृण्वतां रसज्ञानां स्वादुस्वादु पदेपदे ॥ १.१.१९ ॥

कृतवान् किल वीर्याणि सह रामेण केशवः ।
अतिमर्त्यानि भगवान् गूढः कपटमानुषः ॥ १.१.२० ॥

कलिमागतमाज्ञाय क्षेत्रेऽस्मिन् वैष्णवे वयम् ।
आसीना दीर्घसत्रेण कथायां सक्षणा हरेः ॥ १.१.२१ ॥

त्वं नः सन्दर्शितो धात्रा दुस्तरं निस्तितीर्षताम् ।
कलिं सत्वहरं पुंसां कर्णधार इवार्णवम् ॥ १.१.२२ ॥

ब्रूहि योगेश्वरे कृष्णे ब्रह्मण्ये धर्मकर्मणि ।
स्वां काष्ठामधुनोपेते धर्मः कं शरणं गतः ॥ १.१.२३ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

इति सम्प्रश्नसम्पृष्टो विप्राणां रौमहर्षणिः ।
प्रतिपूज्य वचस्तेषां प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ १.२.१॥

सूत उवाच

यं प्रव्रजन्तमनुपेतमपेतकृत्यं
द्वैपायनो विरहकातर आजुहाव ।
पुत्रेति तन्मयतया तरवोऽपि नेदु-
स्तं सर्वभूतहृदयं मुनिमानतोऽस्मि ॥ १.२.२॥

यः स्वानुभावमखिलश्रुतिसारमेक-
मध्यात्मदीपमतितितीर्षतां तमोऽन्धम् ।
संसारिणां करुणयाऽऽह पुराणगुह्यं
तं व्याससूनुमुपयामि गुरुं मुनीनाम् ॥ १.२.३॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो ग्रन्थमुदीरये ॥ १.२.४॥

मुनयः साधु पृष्टोऽहं भवद्भिर्लोकमङ्गळम् ।
यत् कृतः कृष्णसम्प्रश्नो येनात्माऽऽशु प्रसीदति ॥ १.२.५॥

स वै पुंसां परो धर्मो यतो भक्तिरधोक्षजे ।
अहैतुक्यव्यवहिता ययाऽऽत्माऽऽशु प्रसीदति ॥ १.२.६॥

वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः ।
जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानञ्च यदहैतुकम् ॥ १.२.७॥

धर्मः स्वनुष्ठितः पुंसां विश्वक्सेनकथाश्रयाम् ।
नोत्पादयेद्यदि रतिं श्रम एव हि केवलम् ॥ १.२.८॥

धर्मस्य ह्यापवर्ग्यस्य नार्थोऽर्थायेह कल्पते ।
नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥ १.२.९॥

कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवति[6] यावता ।
जीवस्यातत्त्वजिज्ञासोर्नार्थो यश्चेह कर्मभिः ॥१.२.१०॥

वदन्ति तत् तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयम् ।
ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते ॥१.२.११॥

सत्तामात्रं तु यत्किञ्चित् सदसच्चाविशेषणम् ।
उभाभ्यां भाष्यते साक्षाद् भगवान् केवलः स्मृतः ॥१.२.१२॥

तच्छ्रद्दधाना मुनयो ज्ञानवैराग्ययुक्तया ।
पश्यन्त्यात्मनि चात्मानं भक्त्या श्रुतिगृहीतया ॥१.२.१३॥

अतः पुम्भिर्द्विजश्रेष्ठा वर्णाश्रमविभागशः ।
स्वनिष्ठितस्य[7] धर्मस्य संसिद्धिर्हरितोषणम् ॥१.२.१४॥

तस्मादेकेन मनसा भगवान् सात्वतां पतिः ।
श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च ध्येयः पूज्यश्च नित्यदा ॥१.२.१५॥

यदनुध्यायिनो युक्ताः[8] कर्मग्रन्थिनिबन्धनम् ।
छिन्दन्ति कोविदास्तस्य को न कुर्यात्कथारतिम् ॥१.२.१६॥

शुश्रूषोः श्रद्दधानस्य वासुदेवकथारतिः ।
स्यान्महत्सेवया विप्राः पुण्यतीर्थनिषेवणात् ॥१.२.१७॥

शृण्वतां स्वकथां कृष्णः पुण्यश्रवणकीर्तनः ।
हृद्यन्तःस्थो ह्यभद्राणि विधुनोति सुहृत् सताम् ॥१.२.१८॥

नष्टप्रायेष्वभद्रेषु नित्यं भागवतसेवया ।
भगवत्युत्तमश्लोके भक्तिर्भवति नैष्ठिकी ॥१.२.१९॥

तदा रजस्तमोभावाः कामलोभादयश्च ये ।
चेत एतैरनाविद्धं स्थितं सत्वे प्रसीदति ॥१.२.२०॥

एवं प्रसन्नमनसो भगवद्भक्तियोगतः ।
भगवत्तत्त्वविज्ञानं मुक्तसङ्गस्य जायते ॥१.२.२१॥

---

[6] जीवेत
[7] स्वनुष्ठितस्य
[8]

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि दृष्ट एवात्मनीश्वरे ॥१.२.२२॥

अतो वै कवयो नित्यं भक्तिं परमया मुदा ।
वासुदेवे भगवति कुर्वन्त्यात्मप्रसादनीम्[9] ॥१.२.२३॥

सत्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणास्तै-
  र्युक्तः परः पुरुष एक इहास्य धत्ते ।
स्थित्यादये हरिविरिञ्चहरेति सञ्ज्ञाः
  श्रेयांसि तत्र खलु सत्वतनौ नृणां स्युः ॥१.२.२४॥

पार्थिवाद् दारुणो धूमस्तस्मादग्निस्त्रयीमयः ।
तमसस्तु रजस्तस्मात् सत्वं यद् ब्रह्मदर्शनम् ॥१.२.२५॥

भेजिरे मुनयोऽथाग्रे भगवन्तमधोक्षजम् ।
सत्वं विशुद्धं क्षेमाय कल्पते नेतराविह ॥१.२.२६॥

मुमुक्षवो घोरमूढान्[10] हित्वा भूतपतीनथ ।
नारायणकलाः[11] शान्ता भजन्ति ह्यनसूयवः ॥१.२.२७॥

रजस्तमःप्रकृतयः समशीलान् भजन्ति वै ।
पितृभूतप्रजेशादीन् श्रियैश्वर्यप्रजेप्सवः ॥१.२.२८॥

वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखाः ।
वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः ॥१.२.२९॥

वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः ।
वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः ॥१.२.३०॥

स एवेदं ससर्जाग्रे भगवानात्ममायया ।
सदसद्रूपया चासौ[12] गुणमय्याऽगुणो विभुः ॥१.२.३१॥

तया विलसितेष्वेषु गुणेषु गुणवानिव ।
अन्तःप्रविष्ट आभाति विज्ञानेन विजृम्भितः ॥१.२.३२॥

---

[9] आत्मप्रसादिनीम्
[10] घोररूपान्
[11] वासुदेवकलाः
[12] वासौ

यथा व्यवहितो वह्निर्दारुष्वेकः स्वयोनिषु ।
नानेव भाति विश्वात्मा भूतेषु च तथा पुमान् ॥१.२.३३॥

असौ गुणमयैर्भावैर्भूतसूक्ष्मेन्द्रियादिभिः[13] ।
स्वनिर्मितेषु निर्विष्टो भुङ्क्ते भूतेषु तद्गुणान् ॥१.२.३४॥

भावयन्नेष सत्वेन लोकान् वै लोकभावनः ।
लीलावतारानुगतस्तिर्यङ्नरसुरादिषु ॥१.२.३५॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः॥

---

[13] भूतसूक्ष्मेन्द्रियात्मभिः

अथ तृतीयोऽध्यायः

सूत उवाच

जगृहे पौरुषं रूपं भगवान् महदादिभिः ।
सम्भूतं षोडशकलमादौ लोकसिसृक्षया ॥ १.३.१॥

यस्याम्भसि शयानस्य योगनिद्रां वितन्वतः ।
नाभिह्रदाम्बुजादासीद्ब्रह्मा विश्वसृजां पतिः ॥ १.३.२॥

यस्यावयवसंस्थानैः कल्पितो लोकविस्तरः ।
तद्वै भगवतो रूपं विशुद्धं सत्वमूर्जितम् ॥ १.३.३॥

पश्यन्त्यदो रूपमदभ्रचक्षुषः सहस्रपादोरुभुजाननाद्भुतम् ।
सहस्रमूर्धश्रवणाक्षिनासिकं सहस्रमौळ्यम्बरकुण्डलोल्लसत् ॥ १.३.४॥

एतन्नानावताराणां निधानं बीजमव्ययम् ।
यस्यांशांशेन सृज्यन्ते देवतिर्यङ्नरादयः ॥ १.३.५॥

स एव प्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थितः ।
चचार दुश्चरं ब्रह्मा[14] ब्रह्मचर्यमखण्डितम् ॥ १.३.६॥

द्वितीयं तु भवायास्य रसातळगतां महीम् ।
उद्धरिष्यन्नुपादत्त यज्ञेशः सौकरं वपुः ॥ १.३.७॥

तृतीयमृषिसर्गं वै देवर्षित्वमुपेत्य सः ।
तत्र[15] सात्वतमाचष्ट नैष्कर्म्यं कर्मणां यतः ॥ १.३.८॥

तुर्यं धर्मकलासर्गे नरनारायणावृषी ।
भूत्वाऽऽत्मोपशमोपेतमकरोद् दुश्चरं तपः ॥ १.३.९॥

पञ्चमः कपिलो नाम सिद्धेशः कालविप्लुतम् ।
प्रोवाचासुरये साङ्ख्यं तत्त्वग्रामविनिर्णयम् ॥ १.३.१०॥

---

[14]

[15] तंत्रं

षष्ठमत्रेरपत्यत्वं वृतः प्राप्तोऽनसूयया ।
आन्वीक्षिकीमळर्काय प्रह्लादादिभ्य ऊचिवान् ॥ १.३.११॥

ततः सप्तम आकूत्यां रुचेर्यज्ञोऽभ्यजायत ।
स यामाद्यैः सुरगणैरपात् स्वायम्भुवान्तरम् ॥ १.३.१२॥

अष्टमो मेरुदेव्यां तु नाभेर्जात उरुक्रमः ।
दर्शयन् वर्त्म धीराणां सर्वाश्रमनमस्कृतम् ॥ १.३.१३॥

ऋषिभिर्याचितो भेजे नवमं पार्थिवं वपुः।
दुग्धवांश्चौषधीर्विप्रास्तेनायं[16] च उशत्तमः ॥ १.३.१४॥

रूपं स जगृहे मात्स्यं चाक्षुषान्तरसम्प्लवे ।
नाव्यारोप्य महीमय्यामपाद् वैवस्वतं मनुम् ॥ १.३.१५॥

सुरासुराणामुदधिं मथ्नतां मन्दराचलम् ।
दध्रे कमठरूपेण पृष्ठ एकादशं विदुः ॥ १.३.१६॥

धान्वन्तरं द्वादशमं त्रयोदशममेव च ।
अपाययत् सुधामन्यान् मोहिन्या मोहयन् स्त्रिया ॥ १.३.१७॥

चतुर्दशं नारसिंहं बिभ्रद् दैत्येन्द्रमूर्जितम् ।
ददार करजैरूरावेरकान् कटकृद् यथा ॥ १.३.१८॥

पञ्चदशं वामनकं कृत्वाऽगादध्वरं बलेः ।
पदत्रयं याचमानः प्रत्यादित्सुस्त्रिविष्टपम् ॥ १.३.१९॥

अवतारे षोडशमे यच्छन् ब्रह्मद्रुहो नृपान् ।
त्रिःसप्तकृत्वः कुपितो निःक्षत्रामकरोन्महीम् ॥ १.३.२०॥

ततः सप्तदशे जातः सत्यवत्यां पराशरात् ।
चक्रे वेदतरोः शाखा दृष्ट्वा पुंसोऽल्पमेधसः ॥ १.३.२१॥

नरदेवत्वमापन्नः सुरकार्यचिकीर्षया ।
समुद्रनिग्रहादीनि चक्रे वीर्याण्यतः परम् ॥ १.३.२२॥

एकोनविंशे विंशतिमे वृष्णिषु प्राप्य जन्मनी ।

[16] दुग्धवानोषधीः

रामकृष्णाविति भुवो भगवानहरद्भरम् ॥ १.३.२३॥

ततः कलौ सम्प्रवृत्ते सम्मोहाय सुरद्विषाम् ।
बुद्धो नाम्ना जिनसुतः कीकटेषु भविष्यति ॥ १.३.२४॥

अथासौ युगसन्ध्यायां दस्युप्रायेषु राजसु ।
जनिता विष्णुयशसो नाम्ना कल्की जगत्पतिः ॥ १.३.२५॥

अवतारा ह्यसङ्ख्येया हरेः सत्वनिधेर्द्विजाः ।
यथा विदासिनः कुल्याः सरसः स्युः सहस्रशः ॥ १.३.२६॥

ऋषयो मनवो देवा मनुपुत्रा महौजसः ।
कलाः सर्वे हरेरेव सप्रजापतयः स्मृताः ॥ १.३.२७॥

एते स्वांशकलाः पुंसः कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् ।
इन्द्रारिव्याकुलं लोकं मृडयन्ति युगेयुगे ॥ १.३.२८॥

जन्म गुह्यं भगवतो य एवं प्रयतो नरः ।
सायम्प्रातर्गृणन् भक्त्या दुःखग्रामाद्विमुच्यते ॥ १.३.२९॥

एतद् रूपं भगवतो ह्यरूपस्य चिदात्मनः ।
मायागुणैर्विरचितं महदादिभिरात्मनि ॥ १.३.३०॥

यथा नभसि मेघौघा रेणुर्वा पार्थिवोऽनिले ।
एवं द्रष्टरि दृश्यत्वमारोपितमबुद्धिभिः ॥ १.३.३१॥

अतः परं यदव्यक्तमव्यूढगुणबृंहितम् ।
अदृष्टाश्रुतवस्तुत्वात् स जीवो यः पुनर्भवः ॥ १.३.३२॥

यत्रेमे सदसद्रूपे प्रतिषिद्धे स्वसंविदा ।
अविद्ययाऽऽत्मनि कृते इति तद्ब्रह्मदर्शनम् ॥ १.३.३३॥

यद्येषोपरता देवी माया वैशारदी मतिः ।
सम्पन्न एवेति विदुर्महिम्नि स्वे महीयते ॥ १.३.३४॥

एवं जन्मानि कर्माणि ह्यकर्तुरजनस्य च ।
वर्णयन्ति स्म कवयो वेदगुह्यानि हृत्पतेः ॥ १.३.३५॥

स वा इदं विश्वममोघलीलः सृजत्यवत्यत्ति न सज्जतेऽस्मिन् ।

भूतेषु चान्तर्हित आत्मतन्त्रः षाड्वर्गिकं जिघ्रति षड्गुणेशः ॥ १.३.३६॥

न चास्य कश्चिन्निपुणं विधातुरवैति जन्तुः कुमनीष ऊतिम् ।
नामानि रूपाणि मनोवचोभिः सन्तन्वतो नटचर्यामिवाज्ञः ॥ १.३.३७॥

स वेद धातुः पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः ।
योऽमायया सन्ततयाऽनुवृत्त्या भजेत तत्पादसरोजगन्धम् ॥ १.३.३८॥

अथेह धन्या भगवन्त इत्थं यद्वासुदेवेऽखिललोकनाथे ।
कुर्वन्ति सर्वात्मक आत्मभावं न यत्र भूयः परिवर्त उग्रः ॥ १.३.३९॥

इदं भागवतं नाम पुराणं ब्रह्मसम्मितम् ।
उत्तमश्लोकचरितं चकार भगवानृषिः ॥ १.३.४०॥

निःश्रेयसाय लोकस्य धन्यं स्वस्त्ययनं महत् ।
तदिदं ग्राहयामास सुतमात्मवतां वरम् ॥ १.३.४१॥

सर्ववेदेतिहासानां सारंसारं समुद्धृतम् ।
स तु संश्रावयामास महाराजं परीक्षितम् ॥ १.३.४२॥

प्रायोपविष्टं गङ्गायां परीतं परमर्षिभिः ।
तस्य कीर्तयतो विप्रा राजर्षेर्भूरितेजसः ॥ १.३.४३॥

अहं चाध्यगमं तत्र निविष्टस्तदनुग्रहात् ।
सोऽहं वः श्रावयिष्यामि यथाऽधीतं यथामति ॥ १.३.४४॥

कृष्णे स्वधामोपगते धर्मज्ञानादिभिः सह ।
कलौ नष्टदृशां पुंसां पुराणार्कोऽमुनोदितः ॥ १.३.४५॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

इति ब्रुवाणं संस्तूय मुनीनां दीर्घसत्रिणाम् ।
वृद्धः कुलपतिः सूतं बह्वृचः शौनकोऽब्रवीत् ॥१.४.१॥

शौनक उवाच

सूतसूत महाभाग वद नो वदतां वर ।
कथां भागवतीं पुण्यां यामाह भगवान् शुकः ॥१.४.२॥

कस्मिन् युगे प्रवृत्तेयं स्थाने वा केन हेतुना ।
कुतः सञ्चोदितः कृष्णः कृतवान् संहितां मुनिः ॥१.४.३॥

तस्य पुत्रो महायोगी समदृङ्निर्विकल्पकः ।
एकान्तगतिरुन्निद्रो गूढो मूढ इवेयते ॥१.४.४॥

कथमालक्षितः पौरैः सम्प्राप्तः कुरुजाङ्गलम् ।
उन्मत्तमूकजडवद् विचरन् गजसाह्वये ॥१.४.५॥

कथं वा पाण्डवेयस्य राजर्षेर्मुनिना सह ।
संवादः समभूत् तात[17] यत्रैषा सात्वती श्रुतिः ॥१.४.६॥

स गोदोहनमात्रं हि गृहेषु गृहमेधिनाम् ।
अवेक्षते महाभागस्तीर्थीकुर्वंस्तदाश्रमम् ॥१.४.७॥

अभिमन्युसुतं सूत प्राहुर्भागवतोत्तमम् ।
तस्य जन्म महाश्चर्यं कर्माणि च गृणीहि नः ॥१.४.८॥

स सम्राट् कस्य वा हेतोः पाण्डूनां मानवर्धनः ।
प्रायोपविष्टो गङ्गायामनादृत्याधिराट् श्रियम् ॥१.४.९॥

नमन्ति यत्पादनिकेतमात्मनः शिवाय चानीय धनानि शत्रवः ।
कथं स धीरः श्रियमङ्ग दुस्त्यजामियेष चोत्स्रष्टुमहो सहासुभिः ॥१.४.१०॥

---

[17] तत

शिवाय लोकस्य भवाय भूतये य उत्तमश्लोकपरायणा जनाः ।
जीवन्ति नात्मार्थमसौ परां श्रियं मुमोच निर्विद्य कुतः कळेबरम् ॥१.४.११॥

तत्सर्वं नः समाचक्ष्व पृष्टो यदिह किञ्चन ।
मन्ये त्वां विषये वाचां स्नातमन्यत्र छान्दसात् ॥१.४.१२॥

सूत उवाच

द्वापरे समनुप्राप्ते तृतीये युगपर्यये ।
जातः पराशराद्योगी वासव्यां कलया हरेः ॥१.४.१३॥

स कदाचित् सरस्वत्या उपस्पृश्य जलं शुचिः ।
विविक्त एक आसीन उदिते रविमण्डले ॥१.४.१४॥

परावरज्ञः स ऋषिः कालेनाव्यक्तरंहसा ।
युगधर्मव्यतिकरं प्राप्तं भुवि युगेयुगे ॥१.४.१५॥

भौतिकानां च भावानां शक्तिह्रासं च तत्कृतम् ।
अश्रद्दधानान् निःसत्वान् दुर्मेधान् ह्रसितायुषः ॥१.४.१६॥

दुर्भगांश्च जनान् वीक्ष्य मुनिर्दिव्येन चक्षुषा ।
सर्ववर्णाश्रमाणां यद्दध्यौ चिरममोघदृक् ॥१.४.१७॥

चातुर्होत्रं कर्मशुद्धं प्रजानां वीक्ष्य वैदिकम् ।
व्यदधाद् यज्ञसन्तत्यै वेदमेकं चतुर्विधम् ॥१.४.१८॥

ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या वेदाश्चत्वार उद्धृताः ।
इतिहासपुराणं च पञ्चमो वेद उच्यते ॥१.४.१९॥

तत्रर्ग्वेदधरः पैलः सामगो जैमिनिः कविः ।
वैशम्पायन एवैको निष्णातो यजुषां ततः[18] ॥१.४.२०॥

अथर्वाङ्गिरसामासीत् सुमन्तुर्वारुणो मुनिः ।
इतिहासपुराणानां पिता मे रोमहर्षणः ॥१.४.२१॥

त एव ऋषयो वेदं स्वंस्वं व्यस्यन्ननेकधा[19] ।

[18] मुने
[19]

शिष्यैःप्रशिष्यैस्तच्छिष्यैर्वेदास्ते शाखिनोऽभवन् ॥१.४.२२॥

त एव वेदा दुर्मेधैर्धार्यन्ते पुरुषैर्यथा ।
एवं चकार भगवान् व्यासः कृपणवत्सलः ॥१.४.२३॥

स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा ।
कर्मश्रेयसि मूढानां श्रेय एवं भवेदिह ।
इति भारतमाख्यानं कृपया मुनिना कृतम् ॥१.४.२४॥

एवं प्रवृत्तस्य सदा भूतानां श्रेयसि द्विजाः ।
सर्वात्मकेनापि यदा नातुष्यद्धृदयं ततः ॥१.४.२५॥

नातिप्रसन्नहृदयः सरस्वत्यास्तटे शुचौ ।
वितर्कयन् विविक्तस्थ इदं चोवाच[20] धर्मवित् ॥१.४.२६॥

धृतव्रतेन हि मया छन्दांसि गुरवोऽग्नयः ।
मानिता निर्व्यळीकेन गृहीतं चानुशासनम् ॥१.४.२७॥

भारतव्यपदेशेन ह्याम्नायार्थः प्रदर्शितः ।
दृश्यते यत्र धर्मो हि स्त्रीशूद्रादिभिरप्युत ॥१.४.२८॥

अथापि बत मे दैह्यो ह्यात्मा चैवात्मना विभुः ।
असम्पन्न इवाभाति ब्रह्मवर्चस्विसत्तमः[21] ॥१.४.२९॥

किं वा भागवता धर्मा न प्रायेण निरूपिताः ।
प्रियाः परमहंसानां त एव ह्यच्युतप्रियाः ॥१.४.३०॥

तस्यैवं खिन्नमात्मानं मन्यमानस्य खिद्यतः ।
कृष्णस्य नारदोऽभ्यागादाश्रमं प्रागुदाहृतम् ॥१.४.३१॥

तमभिज्ञाय सहसा प्रत्युत्थायागतं मुनिः[22] ।
पूजयामास विधिवन्नारदं सुरपूजितम् ॥१.४.३२॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे चतुर्थोऽध्यायः॥

---

[20] प्रोवाच
[21]
[22] मुनिम्

अथ पञ्चमोऽध्यायः

सूत उवाच

अथ तं सुखमासीन उपासीनं बृहच्छ्रवाः ।
देवर्षिः प्राह विप्रर्षिं वीणापाणिः स्मयन्निव ॥१.५.१॥

श्रीनारद उवाच

पाराशर्य महाभाग भवतः कच्चिदात्मना ।
परितुष्यति शारीर आत्मा मानस एव वा ॥१.५.२॥

जिज्ञासितं सुसम्पन्नमपि ते महदद्भुतम् ।
कृतवान्[23] भारतं यस्त्वं सर्वार्थपरिबृंहितम् ॥१.५.३॥

जिज्ञासितमधीतञ्च ब्रह्म यत्तत् सनातनम् ।
तथापि शोचस्यात्मानमकृतार्थ[24] इव प्रभो ॥१.५.४॥

श्रीव्यास उवाच

अस्त्येव मे सर्वमिदं त्वयोक्तं तथापि नात्मा परितुष्यते मे ।
तन्मूलमव्यक्तमगाधबुद्धिं[25] पृच्छामहे त्वाऽऽत्मभवात्मभूतम् ॥१.५.५॥

स वै भवान् वेद समस्तगुह्यमुपासितो यः पुरुषः पुराणः ।
परावरेशो मनसैव विश्वं सृजत्यवत्यत्ति गुणैरसङ्गः ॥१.५.६॥

त्वं पर्यटन्नर्क इव त्रिलोकीमन्तश्चरो वायुरिवात्मसाक्षी ।
परावरे ब्रह्मणि धर्मतो व्रतैः स्नातस्य मे न्यूनमलं विचक्ष्व ॥१.५.७॥

23

24

25 अगाधबोधं

श्रीनारद उवाच

भवताऽनुदितप्रायं यशो भगवतोऽमलम् ।
येनैवासौ न तुष्येत मन्ये तद् दर्शनं खिलम् ॥ १.५.८॥

यथा धर्मादयो ह्यर्था मुनिवर्यानुवर्णिताः ।
न तथा वासुदेवस्य महिमा ह्यनुवर्णितः ॥ १.५.९॥

न [26]यद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं न गृणीत कर्हिचित् ।
तद् वायसं तीर्थमुशन्ति मानसा न यत्र हंसा न्यपतन् मिमङ्क्षया ॥ १.५.१०॥

स वाग्विसर्गो जनताघविप्लवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ।
नामान्यनन्तस्य यशोङ्कितानि यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधवः ॥ १.५.११॥

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ।
कुतः पुनः शश्वदभद्रमीश्वरे न चार्पितं कर्म यदप्यकारणम् ॥ १.५.१२॥

अतो महाभाग भवानमोघदृक् शुचिश्रवाः सत्यरतो धृतव्रतः ।
उरुक्रमस्याखिलबन्धमुक्तये[27] समाधिनाऽनुस्मर यद्विचेष्टितम् ॥ १.५.१३॥

अतोऽन्यथा किञ्चन यद् विवक्षितं पृथग्दृशस्तत्कृतरूपनामभिः ।
न कर्हिचित् क्वापि च दुःस्थिता मतिर्लभेत वाताहतनौरिवास्पदम् ॥ १.५.१४॥

जुगुप्सितं धर्मकृतेऽनुशासनं स्वभावरक्तस्य महान् व्यतिक्रमः ।
यद्वाक्यतो धर्म इतीतरस्थितो न मन्यते तस्य निवारणं जनः ॥ १.५.१५॥

विचक्षणोऽस्यार्हति वेदितुं विभोरनन्तपारस्य निवृत्तितः सुखम् ।
प्रवर्तमानस्य गुणैरनात्मनस्ततो भवान् दर्शय चेष्टितं विभोः ॥ १.५.१६॥

त्यक्त्वा स्वधर्मं चरणाम्बुजं हरेर्भजन्नपक्वोऽथ पतेत् ततो यदि ।
यत्र क्व वा भद्रमभूदमुष्य को वाऽर्थ आप्तो भजतां स्वधर्मम् ॥ १.५.१७॥

तस्यैव हेतोः प्रयतेत कोविदो न लभ्यते यद्भ्रमतामुपर्यधः ।
तल्लभ्यते दुःखवदन्यतः सुखं कालेन सर्वत्र गभीररंहसा ॥ १.५.१८॥

न वै जनो जातु कथञ्चन व्रजेन्मुकुन्दसेव्यन्यवदङ्ग संसृतिम् ।

[26] तद्वचः
[27]

स्मरन् मुकुन्दाङ्घ्र्युपगूहनं पुनर्विहातुमिच्छेन्न रसग्रही जनः ॥ १.५.१९ ॥

इदं हि विश्वं भगवानिवेतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसम्भवः ।
तद्धि स्वयं वेद भवांस्तथापि प्रादेशमात्रं भवतः प्रदर्शितम् ॥ १.५.२० ॥

त्वमात्मनाऽऽत्मानमवैह्यमोघदृक् परस्य पुंसः परमात्मनः कलाम् ।
अजं प्रजातं जगतः शिवाय तन्महानुभावाभ्युदयोऽपि गण्यताम्[28] ॥ १.५.२१ ॥

इदं हि पुंसस्तपसः श्रुतस्य वा स्विष्टस्य सूक्तस्य च बुद्धदत्तयोः ।
अविस्रुतोऽर्थः कविभिर्निरूपितो यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनम् ॥ १.५.२२ ॥

अहं पुराऽतीतभवेऽभवं मुने दास्यास्तु कस्याश्चन वेदवादिनाम् ।
निरूपितो बालक एव योगिनां शुश्रूषणे प्रावृषि निर्विवक्षताम् ॥ १.५.२३ ॥

ते मय्यपेताखिलचापलेऽर्भके दान्ते यतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि ।
चक्रुः कृपां यद्यपि तुल्यदर्शनाः शुश्रूषमाणे मुनयोऽल्पधारिणि[29] ॥ १.५.२४ ॥

उच्छिष्टलेपाननुमोदितो[30] द्विजैः सकृच्च भुञ्जे तदपास्तकिल्बिषः ।
एवं प्रवृत्तस्य विशुद्धचेतसस्तद्धर्म एवाभिरुचिः प्रजायते ॥ १.५.२५ ॥

तत्रान्वहं कृष्णकथाः प्रगायतामनुग्रहेणाशृणवं मनोहराः ।
ताः श्रद्धया मेऽनुसवं विशृण्वतः प्रियश्रवस्यङ्ग तदाऽभवन्मतिः ॥ १.५.२६ ॥

तस्मिंस्तदा लब्धरुचेर्महामते प्रियश्रवस्यस्खलिताऽभवन्मतिः[31] ।
ययाऽहमेतत् सदसत् स्वमायया पश्ये मयि ब्रह्मणि कल्पितं परे ॥ १.५.२७ ॥

इत्थं शरत्प्रावृषिकावृतू हरेर्विशृण्वतो मेऽनुसवं यशोऽमलम् ।
सङ्कीर्त्यमानं मुनिभिर्महात्मभिर्भक्तिः प्रवृत्ताऽऽत्मरजस्तमोपहा ॥ १.५.२८ ॥

तस्यैवं मेऽनुरक्तस्य प्रश्रितस्य हतैनसः ।
श्रद्धधानस्य बालस्य दान्तस्यानुचरस्य च ॥ १.५.२९ ॥

ज्ञानं गुह्यतमं यत्तत्[32] साक्षाद्भगवतोदितम् ।
अन्ववोचन् गमिष्यन्तः कृपया दीनवत्सलाः ॥ १.५.३० ॥

28

29 अल्पभाषिणि

30

31 प्रियश्रवस्यस्खलिता मतिर्मम

32

येनैवाहं भगवतो वासुदेवस्य वेधसः ।
मायानुभावमविदं येन गच्छन्ति तत्पदम् ॥१.५.३१॥

एतत् संसूचितं ब्रह्मन् तापत्रयचिकित्सितम् ।
यदीश्वरे भगवति कर्म ब्रह्मणि भावितम् ॥१.५.३२॥

आमयोऽयं च[33] भूतानां जायते येन सुव्रत ।
तदेव ह्यामयद्रव्यं तत् पुनाति चिकित्सितम् ॥१.५.३३॥

एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः ।
त एवात्मविनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे ॥१.५.३४॥

यदत्र क्रियते कर्म भगवत्परितोषणम् ।
ज्ञानं यत् तदधीनं हि भक्तियोगसमन्वितम् ॥१.५.३५॥

कुर्वाणा यत्र कर्माणि भगवच्छिक्षयाऽसकृत् ।
गृणन्ति गुणनामानि कृष्णस्यानुस्मरन्ति च ॥१.५.३६॥

ॐ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमहि ।
प्रद्युम्नायानिरुद्धाय नमः सङ्कर्षणाय च ॥१.५.३७॥

इति मूर्त्यभिधानेन मन्त्रमूर्तिममूर्तिकम् ।
यजते[34] यज्ञपुरुषं स सम्यग्दर्शनः पुमान् ॥१.५.३८॥

इमं स्वधर्मनियममवेत्य मदनुष्ठितम् ।
अदान्मे ज्ञानमैश्वर्यं स्वस्मिन् भावं च केशवः ॥१.५.३९॥

त्वमप्यदभ्रश्रुत विश्रुतं विभोः समाप्यते येन विदां बुभुत्सितम् ।
प्रख्याहि दुःखैर्मुहुरर्दितात्मनां सङ्क्लेशनिर्वाणमुशन्ति नान्यथा ॥१.५.४०॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे पञ्चमोऽध्यायः॥

33

34

अथ षष्ठोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं निशम्य भगवान् देवर्षेर्जन्म कर्म च ।
भूयः पप्रच्छ तं ब्रह्मन् व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १.६.१॥

श्रीव्यास उवाच

भिक्षुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभिस्तव ।
वर्तमानो वयस्याद्ये ततः किमकरोद्भवान् ॥ १.६.२॥

स्वायम्भुव कया वृत्त्या वर्तितं ते परं वयः ।
कथं वेदमुदस्राक्षीः काले प्राप्ते कळेबरम् ॥ १.६.३॥

प्राक्कल्पविषयामेतां स्मृतिं ते सुरसत्तम ।
न ह्येव व्यवधात् काल एष सर्वनिराकृतिः ॥ १.६.४॥

श्रीनारद उवाच

भिक्षुभिर्विप्रवसिते विज्ञानादेष्टृभिर्मम ।
वर्तमानो वयस्याद्ये तत एतदकार्षम् ॥ १.६.५॥

एकात्मजा मे जननी योषिन्मूढा च किङ्करी ।
मय्यात्मजेऽनन्यगतौ चक्रे स्नेहानुबन्धनम् ॥ १.६.६॥

साऽस्वतन्त्रा न कल्पासीद् योगक्षेमं ममेच्छती ।
ईशस्य हि वशे लोको योषा दारुमयी यथा ॥ १.६.७॥

अहं च तद्ब्रह्मकुल ऊषिवांस्तदपेक्षया ।
दिग्देशकालाव्युत्पन्नो बालकः पञ्चहायनः ॥ १.६.८॥

एकदा निर्गतां गेहाद् दुहन्तीं निशि गां पथि ।

सर्पोऽदशत् पदा स्पृष्टः करुणां[35] कालचोदितः ॥ १.६.९॥

तदा तदहमीशस्य भक्तानां समभीप्सितम् ।
अनुग्रहं मन्यमानः प्रातिष्ठं दिशमुत्तराम् ॥ १.६.१०॥

स्फीतान् जनपदांस्तत्र पुरग्रामव्रजाकरान् ।
खेटान् पट्टनवाटीश्च वनान्युपवनानि च ॥ १.६.११॥

[36]विचित्रधातुचित्राद्रीनिभभग्नभुजद्रुमान् ।
जलाशयांश्छिवजलान् नळिनीः सुरसेविताः ॥ १.६.१२॥

चित्रस्वनैः पत्ररथैर्विभ्रमद्भ्रमरश्रियः ।
नळवेणुशरस्तम्बकुशकीचकगह्वरान् ॥ १.६.१३॥

एक एवातियातोऽहमद्राक्षं विपिनं महत् ।
घोरं प्रतिभयाकारं व्याळोलूकशिवाजिरम् ॥ १.६.१४॥

परिश्रान्तेन्द्रियात्माऽहं तृट्परीतो बुभुक्षितः ।
स्नात्वा पीत्वा ह्रदे नद्या उपस्पृष्टो गतश्रमः ॥ १.६.१५॥

तस्मिन् निर्मनुजेऽरण्ये पिप्पलोपस्थ आश्रितः ।
आत्मनाऽऽत्मानमात्मस्थं यथाश्रुतमचिन्तयम् ॥ १.६.१६॥

स्वप्नो मायाग्रहः शय्या जाग्रदाभास आत्मनः ।
नामरूपक्रियावृत्तिः संविच्छास्त्रं परं पदम् ॥ १.६.१७॥

नेन्द्रियार्थं न च स्वप्नं न सुप्तं न मनोरथम् ।
न निरोधं चानुगच्छेच्चित्रं तद्भगवत्पदम् ॥ १.६.१८॥

स एको भगवानग्रे क्रीडिष्यन्निदमात्मनः ।
सृष्ट्वा विहृत्य तज्जग्ध्वा उदास्ते केवलः पुनः ॥ १.६.१९॥

ध्यायतश्चरणाम्भोजं भावनिर्वृतचेतसः[37] ।
उत्कण्ठाश्रुकळाक्षस्य हृद्यासीन्मे शनैर्हरिः ॥ १.६.२०॥

प्रेमातिभारनिर्भिण्णपुळकाङ्गोऽतिनिर्वृतः ।

---

[35] कृपणां
[36]
[37]

आनन्दसम्प्लवे लीनो नापश्यमुभयं मुने ॥ १.६.२१॥

रूपं भगवतो यत्तन्मनःकान्तं सुखावहम् ।
अपश्यन् सहसोत्तस्थौ कैवल्याद्दुर्मना इव ॥ १.६.२२॥

दिदृक्षुस्तदहं भूयः प्रणिधाय मनो हृदि ।
वीक्षमाणोऽपि नापश्यमवितृप्त इवातुरः ॥ १.६.२३॥

एवं यतन्तं विजने मामाहागोचरो गिराम्[38] ।
गम्भीरश्लक्ष्णया वाचा शुचः प्रशमयन्निव ॥ १.६.२४॥

हन्तास्मिन् जन्मनि भवान् न मां द्रष्टुमिहार्हति ।
अविपक्वकषायाणां दुर्दर्शोऽहं कुयोगिनाम् ॥ १.६.२५॥

सकृद्यद्दर्शितं रूपमेतत् कामाय तेऽनघ ।
मत्कामः शनकैः साधु सर्वान् मुञ्चति हृच्छ्रयान् ॥ १.६.२६॥

सत्सेवया दीर्घया वै जाता मयि दृढा मतिः ।
हित्वाऽवद्यमिमं लोकं गन्ता मज्जनतामसि ॥ १.६.२७॥

मतिर्मयि निबद्धेयं न विपद्येत कर्हिचित् ।
प्रजासर्गनिरोधेऽपि स्मृतिश्च मदनुग्रहात् ॥ १.६.२८॥

एतावदुक्त्वोपरराम[39] तन्महद्भूतं नभोलिङ्गमलिङ्गमीश्वरम् ।
अहं च तस्मै महतां महीयसे शीर्ष्णाऽवनामं विदधेऽनुकम्पितः ॥ १.६.२९॥

नामान्यनन्तस्य गतत्रपः पठन् गुह्यानि भद्राणि कृतानि च स्मरन् ।
गां पर्यटंस्तुष्टमना गतस्पृहः कालं प्रतीक्षन्नपटो विमत्सरः ॥ १.६.३०॥

एवं कृष्णमतेर्ब्रह्मन्नसक्तस्यामलात्मनः ।
कालः प्रादुरभूत् काले तटित् सौदामिनी यथा ॥ १.६.३१॥

एवं मयि प्रयुञ्जाने शुद्धां भागवतीं तनुम् ।
प्रारब्धकर्मनिर्वाणो न्यपतत् पाञ्चभौतिकः ॥ १.६.३२॥

कल्पान्त इदमादाय शयानेऽम्भस्युदन्वतः ।
शिशयिष्णोरनुप्राणं विवेशान्तरहं विभोः ॥ १.६.३३॥

---

[38]

[39] विररराम

सहस्रयुगपर्यन्त उत्थायेदं सिसृक्षतः ।
मरीचिमिश्रा ऋषयः प्राणेभ्योऽहं च जज्ञिरे ॥ १.६.३४॥

अन्तर्बहिश्च लोकांस्त्रीन् पर्येम्यस्कन्दितव्रतः ।
अनुग्रहान्महाविष्णोरविघातगतिः क्वचित् ॥ १.६.३५॥

देवदत्तामिमां वीणां स्वरब्रह्मविभूषिताम् ।
मूर्च्छयित्वा हरिकथां गायमानश्चराम्यहम् ॥ १.६.३६॥

प्रगायतश्च वीर्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः ।
आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ॥ १.६.३७॥

एतद्ध्यातुरचित्तानां[40] मात्रास्पर्शेच्छया मुहुः ।
भवसिन्धुप्लवो दृष्टो हरिचर्यानुवर्णनम् ॥ १.६.३८॥

यमादिभिर्योगपथैः कामलोभहतो मुहुः ।
मुकुन्दसेवया यद्वत् तथात्माऽद्धा न शाम्यति ॥ १.६.३९॥

सर्वं तदिदमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघ ।
जन्मकर्मरहस्यं मे भवतश्चात्मतोषणम् ॥ १.६.४०॥

सूत उवाच

एवं सम्भाष्य भगवान् नारदो वासवीसुतम् ।
आमन्त्र्य वीणां रणयन् ययौ यादृच्छिको यतिः ॥ १.६.४१॥

अहो देवर्षिर्धन्योऽयं यः कीर्तिं शार्ङ्गधन्वनः ।
गायन् माध्व्या गिरा तन्त्र्या[41] रमयत्यातुरं जगत् ॥ १.६.४२॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे षष्ठोऽध्यायः॥

---

[40] एतदातुरचित्तानां
[41]

अथ सप्तमोऽध्यायः

शौनक उवाच

निर्गते नारदे सूत भगवान् बादरायणः ।
श्रुतवांस्तदभिप्रेतं ततः किमकरोद् विभुः ॥ १.७.१॥

सूत उवाच

ब्रह्मनद्याः सरस्वत्या आश्रमःपश्चिमे तटे ।
शम्याप्रास इति प्रोक्त ऋषीणां सत्रवर्धनः ॥ १.७.२॥

तस्मिन् ऋष्याश्रमे[42] व्यासो बदरीषण्डमण्डिते ।
आसीनोऽप उपस्पृश्य प्रणिदध्यौ मनश्चिरम् ॥ १.७.३॥

भक्तियोगेन मनसि सम्यक् प्रणिहितेऽमले ।
अपश्यत् पुरुषं पूर्णं मायां च तदपाश्रयाम् ॥ १.७.४॥

यया सम्मोहितो जीव आत्मानं त्रिगुणात्मकम् ।
परोऽपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपद्यते ॥ १.७.५॥

अनर्थोपशमं साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे ।
लोकस्याजानतो विद्वाँश्चक्रे सात्वतसंहिताम् ॥ १.७.६॥

यस्यां वै श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे ।
भक्तिरुत्पद्यते पुंसां शोकमोहभयापहा[43] ॥ १.७.७॥

स संहितां भागवतीं कृत्वाऽनुक्रम्य चात्मजम् ।
शुकमध्यापयामास निवृत्तिनिरतं मुनिम् ॥ १.७.८॥

शौनक उवाच

---

[42] एतस्मिन्नाश्रमे
[43] भवापहा

स वै निवृत्तिनिरतः सर्वत्रोपेक्षको मुनिः ।
कस्य वा बृहतीमेतामात्मारामः समभ्यसत् ॥ १.७.९ ॥

सूत उवाच

आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था[44] अप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थम्भूतगुणो हरिः ॥ १.७.१० ॥

हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान् बादरायणिः ।
अध्यगान्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियम् ॥ १.७.११ ॥

परीक्षितोऽथ राजर्षेः जन्मकर्मविलापनम् ।
संस्थां च पाण्डुपुत्राणां वक्ष्ये कृष्णकथोदयाम् ॥ १.७.१२ ॥

यदा मृधे कौरवसृञ्जयानां[45] वीरेष्वथो वीरगतिं गतेषु ।
वृकोदराविद्धगदाभिमर्शभग्नोरुदण्डे धृतराष्ट्र[46]पुत्रे ॥ १.७.१३ ॥

भर्तुः प्रियं द्रौणिरिति स्म पश्यन् कृष्णासुतानां स्वपतां शिरांसि ।
अपाहरद्विप्रियमेतदस्य जुगुप्सितं कर्म विगर्हयन्ती ॥ १.७.१४ ॥

माता शिशूनां निधनं सुतानां निशम्य घोरं परितप्यमाना ।
तदारुदद्बाष्पकळाकुलाक्षी तां सान्त्वयन्नाह किरीटमाली ॥ १.७.१५ ॥

तन्मा शुचस्ते प्रमृजाश्रु[47] भद्रे यद्ब्रह्मबन्धोः शिर आततायिनः ।
गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैरुपाहरे (तु)आक्रम्य तत्[48] स्नास्यसि नेत्रजैर्जलैः ॥ १.७.१६ ॥

इति प्रियां वल्गुविचित्रजल्पैः स सान्त्वयित्वाऽच्युतमित्रसूतः ।
अभ्यद्रवद्दंशित उग्रधन्वा कपिध्वजो गुरुपुत्रं रथेन ॥ १.७.१७ ॥

तमापतन्तं स विलोक्य[49] दूरात् कुमारहोद्विग्नमना रथेन ।

44

45 कौरवपाण्डवानां

46

47 प्रमृजामि

48 यत्

49

पराद्रवत् प्राणपरीप्सुरुर्व्या[50] यावद्गमं रुद्रभयाद् यथाऽऽर्किः[51] ॥ १.७.१८ ॥

यदाऽशरणमात्मानमैक्षत श्रान्तवाहनः ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरो मेन आत्मत्राणं द्विजात्मजः ॥ १.७.१९ ॥

अथोपस्पृश्य सलिलं सन्दधे तत्[52] समाहितः ।
अजानन्नपि संहारं प्राणकृच्छ्र उपस्थिते ॥ १.७.२० ॥

ततः प्रादुष्कृतं तेजः प्रचण्डं सर्वतोदिशम् ।
प्रापतत्तदभिप्रेक्ष्य विष्णुं जिष्णुरुवाच ह ॥ १.७.२१ ॥

अर्जुन उवाच

कृष्णकृष्ण महाबाहो[53] भक्तानामभयङ्कर ।
त्वमेको दह्यमानानामपवर्गोऽसि संसृतेः ॥ १.७.२२ ॥

त्वमाद्यः पुरुषः साक्षादीश्वरः प्रकृतेः परः ।
मायां व्युदस्य चिच्छक्त्या कैवल्ये स्थित आत्मनि ॥ १.७.२३ ॥

स एव जीवलोकस्य मायामोहितचेतसः ।
विधित्सुः स्वेन वीर्येण श्रेयो धर्मादिलक्षणम् ॥ १.७.२४ ॥

तथाऽयं चावतारस्ते भुवो भारजिहीर्षया ।
स्वानामनन्यभावानामनुध्यानाय चासकृत् ॥ १.७.२५ ॥

किमिदं स्वित् कुतो वेति देवदेव न वेद्म्यहम् ।
सर्वतोमुखमायाति तेजः परमदारुणम् ॥ १.७.२६ ॥

श्रीभगवानुवाच

वेत्थेदं द्रोणपुत्रस्य ब्राह्ममस्त्रं प्रदर्शितम् ।
नैवासौ वेद संहारं प्राणबाध उपस्थिते ॥ १.७.२७ ॥

---

[50]

[51] ब्रह्मा, अर्कः

[52] ऽस्त्रं

[53] महाभाग

न ह्यस्यान्यतमं किञ्चिदस्त्रं प्रत्यवकर्षणम् ।
जह्यस्त्रतेज उन्नद्धमस्त्रज्ञो ह्यस्त्रतेजसा ॥१.७.२८॥

सूत उवाच

श्रुत्वा भगवता प्रोक्तं फल्गुनः परवीरहा ।
स्पृष्ट्वाऽऽपस्तं परिक्रम्य ब्राह्मं ब्राह्मांय सन्दधे ॥१.७.२९॥

संहत्यान्योन्यमुभयोस्तेजसी शरसंवृते ।
आवृत्य रोदसी खं च ववृधातेऽर्कवह्निवत् ॥१.७.३०॥

दृष्ट्वाऽस्त्रतेजस्तु तयोस्त्रींल्लोकान् प्रदहन्महत् ।
दह्यमानाः प्रजाः सर्वाः सांवर्तकममंसत ॥१.७.३१॥

[54]प्रजोपद्रवमालक्ष्य लोकव्यतिकरं च तम् ।
मतं च वासुदेवस्य सञ्जहारार्जुनो द्वयम् ॥१.७.३२॥

तत आसाद्य तरसा दारुणं गौतमीसुतम् ।
बबन्धामर्षताम्राक्षः पशुं रशनया यथा ॥१.७.३३॥

शिबिराय निनीषन्तं रज्ज्वा बद्ध्वा रिपुं बलात् ।
प्राहार्जुनं प्रकुपितो भगवानम्बुजेक्षणः ॥१.७.३४॥

मैनं पार्थार्हसि त्रातुं ब्रह्मबन्धुमिमं जहि ।
योऽसावनागसः सुप्तानवधीन्निशि बालकान् ॥१.७.३५॥

मत्तं प्रमत्तमुन्मत्तं सुप्तं बालं स्त्रियं जडम् ।
प्रपन्नं विरथं भीतं न रिपुं हन्ति धर्मवित् ॥१.७.३६॥

स्वप्राणान् यः परप्राणैः प्रपुष्णात्यघृणः खलः ।
तद्वधस्तस्य हि श्रेयः यद्दोषाद्यात्यधः पुमान् ॥१.७.३७॥

प्रतिश्रुतं च भवता पाञ्चाल्यै शृण्वतो मम ।
आहरिष्ये शिरस्तस्य यस्ते मानिनि पुत्रहा ॥१.७.३८॥

तदसौ वध्यतां पाप आतताय्यात्मबन्धुहा ।
भर्तुश्च विप्रियं वीर कृतवान् कुलपांसनः ॥१.७.३९॥

[54] प्रजोपप्लवं

एवं परीक्षता धर्मं पार्थः कृष्णेन चोदितः ।
नैच्छद् हन्तुं गुरुसुतं यद्यप्यात्महनं महान् ॥१.७.४०॥

अथोपेत्य स्वशिबिरं गोविन्दप्रियसारथिः ।
न्यवेदयत्तं प्रियायै शोचन्त्या आत्मजान् हतान् ॥१.७.४१॥

तथाऽऽहृतं[55] पशुवत् पाशबद्धमवाङ्मुखं कर्मजुगुप्सितेन ।
निरीक्ष्य कृष्णाऽपकृतं गुरोः सुतं वामस्वभावा कृपया ननाम ॥१.७.४२॥

उवाचासहन्त्यस्य बन्धनाऽऽनयनं सती ।
मुच्यतां मुच्यतामेष ब्राह्मणो नितरां गुरुः ॥१.७.४३॥

सरहस्यो धनुर्वेदः सविसर्गोपसंयमः ।
अस्त्रग्रामश्च भवता शिक्षितो यदनुग्रहात् ॥१.७.४४॥

स एष भगवान् द्रोणः प्रजारूपेण वर्तते ।
तस्यात्मनोऽर्धं पत्न्यास्ते नान्वगाद्वीरसूः कृपी ॥१.७.४५॥

तद्धर्मज्ञ महाभाग भवद्भिः कौरवं कुलम् ।
व्रजिनं[56] नार्हति प्राप्तुं पूज्यं वन्द्यमभीक्ष्णशः ॥१.७.४६॥

मा रोदीदस्य जननी गौतमी पतिदेवता ।
यथाऽहं मृतवत्साऽऽर्ता रोदिम्यश्रुमुखी मुहुः ॥१.७.४७॥

यैः कोपितं ब्रह्मकुलं राजन्यैरकृतात्मभिः ।
तत्कुलं प्रदहत्याशु सानुबन्धं शुचार्पितम् ॥१.७.४८॥

सूत उवाच

धर्म्यं न्याय्यं सकरुणं[57] निर्व्यळीकं समं महत् ।
राजा धर्मसुतो राज्ञ्याः प्रत्यनन्दद्वचो द्विज[58] ॥१.७.४९॥

नकुलः सहदेवश्च युयुधानो धनञ्जयः ।

55

56 वृजिनं

57

58 द्विजाः

भगवान् देवकीपुत्रो ये चान्ये याश्च योषितः ॥ १.७.५०॥

तत्राहामर्षितो भीमः तस्य श्रेयान् वधः स्मृतः ।
न भर्तुर्नात्मनश्चार्थे योऽहन् सुप्तान् शिशून् वृथा ॥ १.७.५१॥

निशम्य भीमगदितं द्रौपद्याश्च चतुर्भुजः ।
आलोक्य वदनं सख्युरिदमाह हसन्निव ॥ १.७.५२॥

श्रीभगवानुवाच

ब्रह्मबन्धुर्न हन्तव्य आततायी वधार्हणः ।
मयैवोभयमाम्नातं परिपाह्यनुशासनम् ॥ १.७.५३॥

कुरु प्रतिश्रुतं सत्यं यत्तत् सान्त्वयता प्रियाम् ।
मतं[59] च भीमसेनस्य पाञ्चाल्यै मह्यमेव च ॥ १.७.५४॥

सूत उवाच

अर्जुनः सहसाऽऽज्ञाय हरेर्हार्दमथासिना ।
मणिं जहार मूर्धन्यं द्विजस्य सहमूर्धजम् ॥ १.७.५५॥

विमुच्य रशनाबद्धं बालहत्याहतप्रभम् ।
तेजसा मणिना हीनं शिबिरान्निरयापयत्[60] ॥ १.७.५६॥

बन्धनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा ।
एष हि ब्रह्मबन्धूनां वधो नान्योऽस्ति दैहिकः ॥ १.७.५७॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः॥

---

[59] प्रियं
[60] निरवापयत्

अथ अष्टमोऽध्यायः

सूत उवाच

पुत्रशोकातुराः सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
स्वानां मृतानां यत् कृत्यं चक्रुर्निर्हरणादिकम् ॥१.८.१॥

अथो निशामयामास कृष्णायै भगवान् पुरा ।
पतितायाः पादमूले रुदन्त्या यत् प्रतिश्रुतम् ॥१.८.२॥

पश्य राज्ञ्यरिदारांस्ते रुदतो मुक्तमूर्धजान् ।
आलिङ्ग्य स्वपतीन् भीमगदाभग्नोरुवक्षसः ॥१.८.३॥

अथ ते सम्परेतानां स्वानामुदकमिच्छताम् ।
दातुं सकृष्णा गङ्गायां पुरस्कृत्य ययुः स्त्रियः ॥१.८.४॥

ते निनीयोदकं सर्वे विलप्य च भृशं पुनः ।
आप्लुता हरिपादाब्जरजःपूतसरिज्जले ॥१.८.५॥

तत्रासीनं कुरुपतिं धृतराष्ट्रं[61] सहानुजम् ।
गान्धारीं पुत्रशोकार्तां पृथां कृष्णां च केशवः[62] ॥१.८.६॥

सान्त्वयामास मुनिभिर्हतपुत्राञ्छुचार्पितान् ।
भूतेषु कालस्य गतिं दर्शयन्नप्रतिक्रियाम् ॥१.८.७॥

घातयित्वाऽसतो राज्ञ्याः कचस्पर्शहतायुषः[63] ।
साधयित्वाऽजातशत्रोःस्वाराज्यं कितवैर्हृतम् ॥१.८.८॥

याजयित्वाऽश्वमेधैस्तं त्रिभिरुत्तमकल्पकैः ।
तद्यशः पावनं दिक्षु शतमन्योरिवातनोत् ॥१.८.९॥

आमन्त्र्य पाण्डुपुत्रांश्च शैनेयोद्धवसंयुतः ।

61

62 माधवः

63

द्वैपायनादिभिर्विप्रैः पूजितैः प्रतिपूजितः ॥ १.८.१० ॥

गन्तुं कृतमतिर्ब्रह्मन् द्वारकां रथमास्थितः ।
उपलेभेऽभिधावन्तीमुत्तरां भयविह्वलाम् ॥ १.८.११ ॥

उत्तरा उवाच

पाहिपाहि महाबाहो[64] देवदेव जगत्पते ।
नान्यं त्वदभयं पश्ये यत्र मृत्युः परस्परम् ॥ १.८.१२ ॥

अभिद्रवति मामीश शरस्तप्तायसो विभो ।
कामं दहतु मां नाथ मा मे गर्भो निपात्यताम् ॥ १.८.१३ ॥

सूत उवाच

उपधार्य वचस्तस्याः भगवान् भक्तवत्सलः ।
अपाण्डवमिदं कर्तुं द्रौणेरस्त्रमबुध्यत ॥ १.८.१४ ॥

तर्ह्येवाथ भृगुश्रेष्ठ पाण्डवाः पञ्च सायकान् ।
आत्मनोऽभिमुखान् दीप्तानालक्ष्यास्त्राण्युपाददुः ॥ १.८.१५ ॥

व्यसनं वीक्ष्य तत् तेषामनन्यविषयात्मनाम् ।
सुदर्शनेन स्वास्त्रेण स्वानां रक्षां व्यधाद् विभुः ॥ १.८.१६ ॥

अन्तस्स्थः सर्वभूतानामात्मा योगेश्वरो हरिः ।
स्वमाययाऽ(ऽ)वृणोद् गर्भं वैराट्याः कुरुतन्तवे ॥ १.८.१७ ॥

यद्यप्यस्त्रं ब्रह्मशिरस्त्वमोघं चाप्रतिक्रियम् ।
वैष्णवं तेज आसाद्य समशाम्यद्भृगूद्वह ॥ १.८.१८ ॥

मा मंस्था ह्येतदाश्चर्यं सर्वाश्चर्यमयेऽच्युते ।
य इदं मायया देव्या सृजत्यवति हन्त्यजः ॥ १.८.१९ ॥

ब्रह्मतेजोविनिर्मुक्तैरात्मजैः सह कृष्णया ।
प्रयाणाभिमुखं कृष्णमिदमाह पृथा सती ॥ १.८.२० ॥

---

[64] महायोगिन्

पृथोवाच

नमस्ये पुरुषं त्वाद्यमीश्वरं प्रकृतेः परम् ।
अलक्ष्यं सर्वभूतानामन्तर्बहिरपि ध्रुवम् ॥ १.८.२१॥

[65]मायायवनिकाच्छन्नो मयाऽधोक्षज मर्त्यया ।
न लक्ष्यसे मूढदृशा नटो नाट्यचरो यथा ॥ १.८.२२॥

तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् ।
भक्तियोगविधानार्थं कथं पश्येमहि स्त्रियः ॥ १.८.२३॥

कृष्णाय वासुदेवाय देवकीनन्दनाय च ।
नन्दगोपकुमाराय गोविन्दाय नमोनमः ॥ १.८.२४॥

नमः पङ्कजनाभाय नमः पङ्कजमालिने ।
नमः पङ्कजनेत्राय नमस्ते पङ्कजाङ्घ्रये ॥ १.८.२५॥

यथा हृषीकेश खलेन देवकी कंसेन रुद्धाऽतिचिरं शुचार्पिता ।
विमोचिता[66]ऽहं च सहात्मजा विभो त्वयैव नाथेन मुहुर्विपद्गणात् ॥ १.८.२६॥

विषान्महाग्नेः पुरुषाददंशनादसत्सभायाः वनवासकृच्छ्रतः ।
मृधेमृधेऽनेकमहारथास्त्रतो द्रौण्यस्त्रतश्चास्म हरेऽभिरक्षिताः ॥ १.८.२७॥

विपदः सन्तु नः शश्वत् तत्रतत्र जगत्पते ।
भवतो दर्शनं यत् स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥ १.८.२८॥

जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदः पुमान् ।
नार्ह इत्यभिधातुं वै त्वामकिञ्चनगोचरम् ॥ १.८.२९॥

नमोऽकिञ्चनवित्ताय निवृत्तगुणवृत्तये ।
आत्मारामाय शान्ताय कैवल्यपतये नमः ॥ १.८.३०॥

मन्ये त्वां कालमीशानमनादिनिधनं परम् ।
समं चरन्तं सर्वत्र भूतानां यन्मिथः कलिः ॥ १.८.३१॥

न वेद कश्चिद् भगवंश्चिकीर्षितं

[65] मायाजवनिकाच्छन्नो
[66] विमोहिता

तवेहमानस्य नृणां विडम्बनम् ।
न यस्य कश्चिद् दयितोऽस्ति कर्हिचित्
द्वेष्यश्च यस्मिन् विषमा मतिर्नृणाम् ॥ १.८.३२ ॥

जन्म कर्म च विश्वात्मन्नजस्याकर्तुरात्मनः ।
तिर्यङ्नृपशुयादस्सु तदत्यन्तविडम्बनम् ॥ १.८.३३ ॥

गोप्याददे त्वयि कृतागसि दाम तावद्या
ते दशाऽश्रुकलिलाञ्जनसम्भ्रमाक्षम् ।
वक्त्रं विनम्य भयभावनया स्थितस्य
सा मां विमोहयति भीरपि यं बिभेति ॥ १.८.३४ ॥

केचिदाहुरजं जातं पुण्यश्लोकस्य कीर्तये ।
यदोः प्रियस्यान्ववाये मलयस्येव चन्दनम् ॥ १.८.३५ ॥

अपरे वसुदेवस्य देवक्यां याचितोऽभ्यगात् ।
अजस्त्वमस्य क्षेमाय वधाय च सुरद्विषाम् ॥ १.८.३६ ॥

भारावतरणायान्ये भुवो नाव इवोदधौ ।
सीदन्त्या भूरिभारेण जातो ह्यात्मभुवाऽर्थितः ॥ १.८.३७ ॥

भवेऽस्मिन् क्लिश्यमानानामविद्याकामकर्मभिः ।
श्रवणस्मरणार्हाणि करिष्यन्निति केचन ॥ १.८.३८ ॥

शृण्वन्ति गायन्ति गृणन्त्यभीक्ष्णशः
स्मरन्ति नन्दन्ति तवेहितं जनाः ।
त एव पश्यन्त्यचिरेण तावकं
भवप्रवाहोपरमं पदाम्बुजम् ॥ १.८.३९ ॥

अप्यद्य नस्त्वं स्वकृतेहितः प्रभो
जिहाससि स्वित् सुहृदोऽनुजीविनः ।
येषां न चान्यद् भवतः पदाम्बुजात्
परायणं राजसु योजितांहसाम् ॥ १.८.४० ॥

ते वयं नामरूपाभ्यां यदुभिः सह पाण्डवाः ।
भवतो दर्शनं यर्हि हृषीकाणामिवेशितुः ॥ १.८.४१ ॥

नेयं शोभिष्यते तत्र यथेदानीं गदाधर ।
त्वत्पदैरङ्किता भाति स्वलक्षणविलक्षितैः ॥ १.८.४२ ॥

इमे जनपदाः स्वृद्धाः सुपक्वौषधिवीरुधः ।
वनाद्रिनद्युदन्वन्तो ह्येधन्ते तव वीक्षिताः ॥१.८.४३॥

अथ विश्वेश विश्वात्मन् विश्वमूर्ते स्वकेषु मे ।
स्नेहपाशमिमं छिन्दि दृढं[67] पाण्डुषु वृष्णिषु ॥१.८.४४॥

त्वयि मेऽनन्यविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत् ।
रतिमुद्वहतादद्धा गङ्गेवौघमुदन्वति ॥१.८.४५॥

श्रीकृष्ण कृष्णसख वृष्णिवृषावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनामरवन्द्यवीर्य ।
गोविन्द गोद्विजसुरार्तिहरावतार योगेश्वराखिलगुरो भगवन्नमस्ते ॥१.८.४६॥

सूत उवाच

पृथयेत्थं कळपदैः परिगीताखिलोदयः ।
मन्दं जहास वैकुण्ठो मोहयन् योगमायया ॥१.८.४७॥

तां बाढमित्युपामन्त्र्य प्रविश्य गजसाह्वयम् ।
स्त्रियश्च स्वपुरं यास्यन् प्रेम्णा राज्ञा निवारितः ॥१.८.४८॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः॥

---

[67] ध्रुवं

अथ नवमोऽध्यायः

सूत उवाच

व्यासाद्यैरीश्वरेहाज्ञैः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ।
प्रबोधितोऽपीतिहासैः नाबुध्यत शुचार्पितः ॥१.९.१॥

आह राजा धर्मसुतः चिन्तयन् सुहृदां वधम् ।
प्राकृतेनात्मना विप्राः स्नेहमोहवशं गतः ॥१.९.२॥

अहो मे पश्यताज्ञानं हृदि रूढं दुरात्मनः ।
पारक्यस्यैव देहस्य बह्वयो मेऽक्षोहिणीर्हताः[68] ॥१.९.३॥

बालद्विजसुहृन्मित्रपितृभ्रातृगुरुद्रुहः ।
न मे स्यान्निरयान्मोक्षो ह्यपि वर्षायुतायुतैः ॥१.९.४॥

नैनो राज्ञः प्रजाभर्तुः धर्म्यो युद्धे वधो द्विषाम् ।
इति मे न तु बोधाय कल्पते[69] शाश्वतं वचः ॥१.९.५॥

स्त्रीणां मद्धतबन्धूनां द्रोहो योऽसाविहान्वितः ।
कर्मभिर्हयमेधीयैर्नाहं कल्यो व्यपोहितुम् ॥१.९.६॥

यथा पङ्केन पङ्काम्भः सुरया वा सुरा कृतम् ।
भूतहत्यां तथैवैनां[70] न यज्ञो मार्ष्टुमर्हति ॥१.९.७॥

सूत उवाच

इति भीतः प्रजाद्रोहात् सर्वधर्मविवित्सया ।
ततो विशसनं प्रायाद्यत्र देवव्रतोऽपतत् ॥१.९.८॥

तदा तद्भ्रातरः सर्वे सदश्वैः स्वर्णभूषितैः ।

---

[68] अक्षोहिण्यः

[69]

[70] एतां

अन्वगच्छन् रथैर्विप्रा व्यासधौम्यादयस्तथा ॥१.९.९॥

भगवानपि विप्रर्षे रथेन सधनञ्जयः ।
स तैर्व्यरोचत नृपः कुबेर इव गुह्यकैः ॥१.९.१०॥

दृष्ट्वा निपतितं भूमौ दिवश्च्युतमिवामरम् ।
प्रणेमुः पाण्डवा भीष्मं सानुगाः सहचक्रिणः ॥१.९.११॥

तत्र ब्रह्मर्षयः सर्वे देवर्षयश्च सत्तम ।
राजर्षयश्च तत्रासन् द्रष्टुं भरतपुङ्गवम् ॥१.९.१२॥

पर्वतो नारदो धौम्यः भगवान् बादरायणः ।
बृहदश्वो भरद्वाजः सशिष्यो रेणुकासुतः ॥१.९.१३॥

वसिष्ठ इन्द्रप्रमतिस्त्रितो[71] गृत्समदोऽसितः ।
कक्षीवान् गौतमोऽत्रिश्च कौशिकोऽथ सुदर्शनः ॥१.९.१४॥

अन्ये च मुनयो ब्रह्मन् ब्रह्मरातादयोऽमलाः ।
शिष्यैरुपेता आजग्मुः काश्यपाङ्गिरसादयः[72] ॥१.९.१५॥

तान् समेतान् महाभाग उपलभ्य वसूत्तमः ।
पूजयामास धर्मज्ञो देशकालविभागवित् ॥१.९.१६॥

कृष्णं च तत्प्रभावज्ञ आसीनं जगदीश्वरम् ।
हृदिस्थं पूजयामास माययोपात्तविग्रहम् ॥१.९.१७॥

पाण्डुपुत्रानुपासीनान् प्रश्रयप्रेमसन्नतान् ।
अभ्याचष्टानुरागास्त्रैरन्धीभूतेन चक्षुषा ॥१.९.१८॥

भीष्म उवाच

अहो कष्टमहोऽन्याय्यं यद् यूयं धर्मनन्दन ।
जीवितुं नार्हथ क्लिष्टं विप्रधर्माच्युताश्रयाः ॥१.९.१९॥

संस्थितेऽतिरथे पाण्डौ पृथा बालप्रजा वधूः ।
युष्मत्कृते बहून् क्लेशान् प्राप्तातोकवती यथा ॥१.९.२०॥

[71] प्रमदस्त्रितो
[72]

सर्वं कालकृतं मन्ये भवतां च यदप्रियम् ।
स कालो यद्वशे लोको वायोरिव घनावलिः ॥१.९.२१॥

यत्र धर्मसुतो राजा गदापाणिर्वृकोदरः ।
कृष्णोऽस्त्री गाण्डिवं चापं सुहृत् कृष्णस्ततो विपत् ॥१.९.२२॥

न ह्यस्य कर्हिचिद् राजन् पुमान् वेद विधित्सितम् ।
यद्विजिज्ञासया युक्ता मुह्यन्ति[73] कवयोऽपि हि ॥१.९.२३॥

तस्माज्जगद्दैवतन्त्रं व्यवस्य भरतर्षभ ।
तस्यानुविहितोऽनाथा नाथ पाहि प्रजाः प्रभो ॥१.९.२४॥

एष वै भगवान् साक्षादाद्यो नारायणः पुमान्[74] ।
मोहयन् मायया लोकं गूढश्चरति वृष्णिषु ॥१.९.२५॥

अस्यानुभावं भगवान् वेद गुह्यतमं शिवः ।
देवर्षिर्नारदः साक्षाद्भगवान् कपिलो नृप ॥१.९.२६॥

यं मन्यसे मातुलेयं प्रियं मित्रं सुहृत्तमम् ।
अकरोः सचिवं दूतं सौहृदादथ सारथिम् ॥१.९.२७॥

सर्वात्मनः समदृशो ह्यद्वयस्यानहङ्कृतेः ।
तत्कृतं मतिवैषम्यं निरवद्यस्य न क्वचित् ॥१.९.२८॥

तथाप्येकान्तभक्तेषु पश्य भूपानुकम्पितम् ।
यन्मेऽसूंस्त्यजतः साक्षात् कृष्णो दर्शनमागतः ॥१.९.२९॥

भक्त्याऽऽवेश्य मनो यस्मिन् वाचा यन्नाम कीर्तयन् ।
त्यजन् कळेबरं योगी मुच्यते कामकर्मभिः ॥१.९.३०॥

स देवदेवो भगवान् प्रतीक्षतां कळेबरं यावदिदं हिनोम्यहम् ।
प्रसन्नहासारुणलोचनोल्लसन्मुखाम्बुजो ध्यानपथश्चतुर्भुजः ॥१.९.३१॥

सूत उवाच

---

[73] मुह्यन्ते
[74]

युधिष्ठिरस्तदाकर्ण्य शयानं शरपञ्जरे ।
अपृच्छद् विविधान् धर्मान् ऋषीणामनुशृण्वताम् ॥ १.९.३२॥

पुरुषस्वभावविहितान् यथावर्णं यथाश्रमम् ।
वैराग्यरागोपाधिभ्यामाम्नातोभयलक्षणान् ॥ १.९.३३॥

दानधर्मान् राजधर्मान् मोक्षधर्मान्विभागशः ।
स्त्रीधर्मान् भगवद्धर्मान् समासव्यासयोगतः ॥ १.९.३४॥

धर्मार्थकाममोक्षांश्च सहोपायान् यथा मुने ।
नानाख्यानेतिहासेषु वर्णयामास तत्ववित् ॥ १.९.३५॥

धर्मान् प्रवदतस्तस्य स कालः प्रत्युपस्थितः ।
यो योगिनश्छन्दमृत्योर्वाञ्छितस्तूत्तरायणः ॥ १.९.३६॥

तदोपसंहृत्य गिरं[75] सहस्रणीर्विमुक्तसङ्गं मन आदिपूरुषे ।
कृष्णे लसत्पीतपटे चतुर्भुजे पुरः स्थिते(ऽ)मीलितदृग् व्यधारयत् ॥ १.९.३७॥

विशुद्धया धारणया धुताशुभः तदीक्षयैवाशु गतायुधव्यथः ।
निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिविभ्रमः तुष्टाव जल्पं विसृजन् जनार्दनम् ॥ १.९.३८॥

भीष्म उवाच

इति मतिरुपकल्पिता वितृष्णा भगवति सात्वतपुङ्गवे विभूम्नि ।
स्वसुख उपगते क्वचिद्विहर्तुं प्रकृतिमुपेयुषि यद्भवप्रवाहः ॥ १.९.३९॥

त्रिभुवनकमनं तमालवर्णं रविकरगौरवराम्बरं दधाने ।
वपुरळककुलावृताननाब्जं विजयसखे रतिरस्तु मेऽनवद्या ॥ १.९.४०॥

युधि तुरगरजोविधूम्रविध्यत्कचलुलितश्रमवार्यलङ्कृतास्ये ।
मम निशितशरैर्विभिद्यमानत्वचि विलसत्कवचेऽस्तु कृष्ण आत्मा ॥ १.९.४१॥

सपदि सखिवचो निशम्य मध्ये निजपरयोर्बलयो रथं प्रवेश्य[76] ।
स्थितवति परसैनिकायुरक्ष्णा हृतवति पार्थसखे रतिर्ममास्तु ॥ १.९.४२॥

व्यवसितपृतनामुखं निरीक्ष्य स्वजनवधाद्विमुखस्य दोषबुद्ध्या ।

[75]

[76] निवेश्य

कुमतिमहरदात्मविद्यया यश्चरणरतिः परमस्य तस्य मेऽस्तु ॥१.९.४३॥

स्वनियममपहाय मत्प्रतिज्ञामृतमधिकर्तुमवप्लुतो रथस्थः ।
धृतरथचरणोऽभ्ययाद्धलाग्रे हरिरिव हन्तुमिभं गतोत्तरीयः ॥१.९.४४॥

शितविशिखहतो विशीर्णदंशः क्षतजपरिप्लुत आततायिनो मे ।
प्रसभमभिससार मद्वधार्थं स भवतु मे भगवान् मुदे मुकुन्दः ॥१.९.४५॥

विजयरथकुडुम्ब[77] आत्ततोत्रे धृतहयरश्मिजितश्रमेक्षणीये ।
भगवति रतिरस्तु मे मुमूर्षोर्यमिह निरीक्ष्य हता गताः स्वरूपम् ॥१.९.४६॥

लळितगतिविलासवल्गुहासप्रणयनिरीक्षणकल्पितोरुमानाः ।
कृतमनुकृतवत्य उन्मदान्धाः प्रकृतिमगुः किल यस्य गोपवध्वः ॥१.९.४७॥

मुनिगणनृपवर्यसङ्कुलेऽन्तः सदसि युधिष्ठिरराजसूय एषाम् ।
अर्हणमभिपेद[78] ईक्षणीयो मम दृशिगोचर एष आविरात्मा ॥१.९.४८॥

तमिममहमजं शरीरभाजां हृदिहृदि विष्ठितमात्मकल्पितानाम् ।
प्रतिदृशमिव नैकधाऽर्कमेकं समधिगतोऽस्मि विधूतभेदमोहः ॥१.९.४९॥

क्षितिभरमवरोपितुं कुरूणां श्वसन इवासृजदक्षवंशवह्निम् ।
तमिममजमनुव्रतार्तिहाङ्घ्रिं हृदि परिरभ्य जहामि मर्त्यनीडम्[79] ॥१.९.५०॥

सूत उवाच

कृष्ण एवं भगवति मनोवाग्दृष्टिवृत्तिभिः ।
आत्मन्यात्मानमावेश्य सोऽन्तःश्वास उपारमत् ॥१.९.५१॥

सम्पद्यमानमाज्ञाय भीष्मं ब्रह्मणि निष्कळे ।
सर्वे बभूवुस्ते तूष्णीं वयांसीव दिनात्यये ॥१.९.५२॥

तत्र दुन्दुभयो नेदुर्देवगन्धर्ववादिताः[80] ।
शशंसुः साधवो ब्रह्मन् खात् पेतुः पुष्पवृष्टयः ॥१.९.५३॥

---

[77] कुटुम्ब
[78]
[79]
[80] नादिताः

तस्य निर्हरणादीनि सम्परेतस्य भार्गव ।
युधिष्ठिरः कारयित्वा मुहूर्तं दुःखितोऽभवत् ॥ १.९.५४ ॥

तुष्टुवुर्मुनयो हृष्टाः कृष्णं तद्गुह्यनामभिः ।
ततस्ते कृष्णहृदयाः स्वाश्रमान् प्रययुः पुनः ॥ १.९.५५ ॥

ततो युधिष्ठिरो गत्वा सकृष्णो गजसाह्वयम् ।
पितरं सान्त्वयामास गान्धारीं च यशस्विनीम्[81] ॥ १.९.५६ ॥

पित्रा चानुमतो राजा वासुदेवानुमोदितः ।
चकार राज्यं धर्मेण पितृपैतामहं विभुः ॥ १.९.५७ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥

---

[81] तपस्विनीम्

अथ दशमोऽध्यायः

शौनक उवाच

हत्वा स्वरिक्थस्पृध आततायिनो युधिष्ठिरो धर्मभृतां गविष्ठिरः[82] ।
सहानुजैः प्रत्यवरुद्धभोजनः कथं प्रवृत्तः किमकार्षीत् ततः ॥ १.१०.१॥

सूत उवाच

वंशं कुरोर्वंशदवाग्निनिर्हृतं संरोहयित्वा भवतापनो हरिः ।
निवेशयित्वा निजराज्य ईश्वरो युधिष्ठिरं प्रीतमना बभूव ह ॥ १.१०.२॥

याजयित्वा[83]ऽश्वमेधैस्तान् त्रिभिरुत्तमकल्पकैः ।
तद्यशः पावनं दिक्षु शतमन्योरिवातनोत् ॥ १.१०.३॥

निशम्य भीष्मोक्तमथाच्युतोदितं[84] प्रवृत्तविज्ञानविधूतविभ्रमः ।
शशास गामिन्द्र इवाजिताश्रयः प्रणिध्युपात्तामनुजानुवर्तितः ॥ १.१०.४॥

कामं ववर्ष पर्जन्यः सर्वकामदुघा मही ।
सिषिचुः स्म व्रजं गावः पयसाऽत्यूधसो मुदा ॥ १.१०.५॥

नद्यः समुद्रा गिरयः सवनस्पतिवीरुधः ।
फलन्त्योषधयः सर्वाः काममन्वृतु तस्य वै ॥ १.१०.६॥

नाधयो व्याधयः क्लेशा दैवभूतात्महेतवः ।
अजातशत्रावभवन् जन्तूनां राज्ञि कर्हिचित् ॥ १.१०.७॥

उषित्वा हस्तिनपुरे मासान् कतिपयान् हरिः ।
सुहृदां च विशोकाय स्वसुश्च प्रियकाम्यया ॥ १.१०.८॥

---

[82] गवि ष्थिरः
[83] याजित्वा
[84]

आमन्त्र्याथाभ्यनुज्ञातः[85] परिष्वज्याभिवाद्य तम्[86] ।
आरुरोह रथं कैश्चित् परिष्वक्तोऽभिवादितः ॥ १.१०.९ ॥

सुभद्रा द्रौपदी कुन्ती विदुरोऽथ युधिष्ठिरः ।
गान्धारी धृतराष्ट्र[87]श्च युयुत्सुर्गौतमो यमौ ॥ १.१०.१० ॥

वृकोदरश्च धौम्यश्च स्त्रियो मात्स्यसुतादयः[88] ।
न सेहिरे विमुह्यन्तो विरहं शार्ङ्गधन्वनः ॥ १.१०.११ ॥

तत्सङ्गान्मुक्तदुःसङ्गो हातुं नोत्सहते बुधः ।
कीर्त्यमानं यशो यस्य सकृदाकर्ण्य रोचनम् ॥ १.१०.१२ ॥

तस्याभ्यस्तधियः पार्थाः सहेरन् विरहं कथम् ।
दर्शनस्पर्शनालापशयनासनभोजनैः ॥ १.१०.१३ ॥

सर्वे तेऽनिमिषैरक्षैस्तमनुद्रुतचेतसः ।
वीक्षन्तः स्नेहसम्बन्धाद्विचेरुस्तत्रतत्र ह ॥ १.१०.१४ ॥

न्यरुन्धन्नुद्गलद्बाष्पमौत्कण्ठ्याद्देवकीसुते ।
निर्यात्यगारान्नाभद्रमिति स्याद् बान्धवस्त्रियः ॥ १.१०.१५ ॥

मृदङ्गशङ्खभेर्यश्च वीणापणवगोमुखाः ।
धुन्धुर्यानकघण्टाद्या नेदुर्दुन्दुभयस्तथा ॥ १.१०.१६ ॥

प्रासादशिखरारूढाः कुरुनार्यो दिदृक्षवः[89] ।
ववृषुः कुसुमैः कृष्णे प्रेमव्रीळास्मितेक्षणाः[90] ॥ १.१०.१७ ॥

सितातपत्रं जग्राह मुक्तादामविभूषितम् ।
रत्नदण्डं गुडाकेशः प्रियः प्रियतमस्य ह[91] ॥ १.१०.१८ ॥

उद्धवः सात्यकिश्चैव व्यजने परमाद्भुते ।
अवकीर्यमाणे[92] कुसुमै रेजे मधुपतिः पथि ॥ १.१०.१९ ॥

---

[85] आमन्त्र्य चाभ्यनुज्ञातः
[86]
[87]
[88] मत्स्यसुता
[89] दिदृक्षया
[90] प्रेमव्रीळस्मितेक्षणाः
[91]
[92] विकीर्यमाणैः

अश्रूयन्ताशिषः सत्यास्तत्रतत्र द्विजेरिताः ।
नानुरूपानुरूपाश्च निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ १.१०.२० ॥

अन्योन्यमासीत् सञ्जल्प उत्तमश्लोकचेतसाम् ।
कौरवेन्द्रपुरस्त्रीणां सर्वश्रुतिमनोहरः ॥ १.१०.२१ ॥

स्त्रिय ऊचुः

स वै किलायं पुरुषः पुरातनो य एक आसीदविशेष आत्मनि ।
अग्रे गुणेभ्यो जगदात्मनीश्वरे निमीलितात्मा निशि सुप्तशक्तिषु ॥ १.१०.२२ ॥

स एव भूयो निजवीर्यचोदितां स्वजीवमायां प्रकृतिं सिसृक्षतीम् ।
अनामरूपात्मनि रूपनामनी विधित्समानोऽनुससार शास्तिकृत् ॥ १.१०.२३ ॥

स वा अयं यत्पदमत्र सूरयो जितेन्द्रिया निर्जितमातरिश्वनः ।
पश्यन्ति भक्त्युत्कलितामलात्मना न त्वेष[93] सत्वं परिमार्ष्टुमर्हति ॥ १.१०.२४ ॥

स वा अयं सख्यनुगीतसत्कथो वेदेषु गुह्येषु च वेदवादिभिः ।
य एक ईशो जगदात्मलीलया सृजत्यवत्यत्ति न तत्र सज्जते ॥ १.१०.२५ ॥

यदा ह्यधर्मेण तमोऽधिका नृपाः जीवन्ति तत्रैष हि सात्वतः किल ।
धर्मं भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय रूपाणि दधद्युगेयुगे ॥ १.१०.२६ ॥

अहो अलं श्लाघ्यतमं यदोः कुलं त्वहो अलं पुण्यतमं मधोर्वनम् ।
यदेष पुंसामृषभः प्रियश्रवाः स्वजन्मना चङ्क्रमणेन चाञ्चति ॥ १.१०.२७ ॥

अहो बत स्वर्यशसस्तिरस्करी कुशस्थली पुण्ययशस्करी भुवः ।
पश्यन्ति नित्यं यदनुग्रहेक्षितस्मितावलोकं स्वपतिं स्म यत्प्रजाः ॥ १.१०.२८ ॥

नूनं व्रतस्नानहुतादिनेश्वरः समर्चितो ह्यस्य गृहीतपाणिभिः ।
पिबन्ति याः सख्यधरामृतं मुहुः व्रजस्त्रियः सम्मुमुहुर्यदाशया ॥ १.१०.२९ ॥

या वीर्यशुल्केन हृताः स्वयंवरे[94] प्रमथ्य चैद्यप्रमुखान् विशुष्मिणः ।
प्रद्युम्नसाम्बप्रमुखात्मजाः परा याश्चाहृता भौमवधे सहस्रशः ॥ १.१०.३० ॥

---

[93] नन्वेष
[94]

एताः पुरा स्त्रीत्वमवाप्तये समं निरस्तशोकं बत साधु कुर्वते ।
यासां गृहात् पुष्करलोचनः पतिः न जात्वपैत्याकृतिभिर्हृदि स्पृशन् ॥ १.१०.३१॥

सूत उवाच

एवंविधा गदन्तीनां स गिरः पुण्ययोषिताम् ।
निरीक्षणेनाभिनन्दन् सस्मितेन ययौ हरिः ॥ १.१०.३२॥

अजातशत्रुः पृतनां गोपीथाय मधुद्विषः ।
परेभ्यः शङ्कितः स्नेहात् प्रायुङ्क्त चतुरङ्गिणीम् ॥ १.१०.३३॥

अथ दूरागतान् शौरिः कौरवान् विदुरान्वितान् ।
सन्निवर्त्य दृढं स्निग्धान् प्रायात् स्वनगरीं प्रियैः ॥ १.१०.३४॥

कुरुजाङ्गलपाञ्चालान् शूरसेनान् सयामुनान् ।
ब्रह्मावर्तं कुरुक्षेत्रं मत्स्यान् सारस्वतानथ ॥ १.१०.३५॥

मरुधन्वमतिक्रम्य सौवीराभीरसैन्धवान् ।
आनर्तान् भार्गवोपगाच्छ्रान्तवाहो मनाग् विभुः ॥ १.१०.३६॥

तत्रतत्र च तत्रत्यैर्हरिः प्रत्युद्यतार्हणः ।
सायं भेजे दिशं पश्चाद्गविष्ठो गां गतस्तदा[95] ॥ १.१०.३७॥

आनर्तान् स उपव्रज्य स्वृद्धान् जनपदान् स्वकान् ।
दध्मौ दरवरं तेषां विषादं शमयन्निव ॥ १.१०.३८॥

स उच्चकाशे धवळोदरो दरोऽप्युरुक्रमस्याधरशोणशोणिमा ।
दाध्मायमानः करकञ्जसम्पुटे यथाऽब्जषण्डे कळहंस उत्स्वनः ॥ १.१०.३९॥

तमुपश्रुत्य निनदं जगद्भवभयापहम् ।
प्रत्युद्ययुः प्रजाः सर्वा भर्तृदर्शनलालसाः ॥ १.१०.४०॥

नत्वोपनीतबलयो रवेर्दीपमिवादृताः ।
आत्मारामं पूर्णकामं निजलाभेन नित्यदा ॥ १.१०.४१॥

प्रीत्युत्फुल्लमुखाः प्रोचुर्हर्षगद्गदया गिरा ।
पितरं सर्वसुहृदमवितारमिवार्भकाः ॥ १.१०.४२॥

95

नताः स्म ते नाथ सदाऽङ्घ्रिपङ्कजं विरिञ्चवैरिञ्चसुरेन्द्रवन्दितम् ।
परायणं क्षेममिहेच्छतां परं न यत्र कालः प्रभवेत् परप्रभुः ॥ १.१०.४३॥

भवाय नस्त्वं भव विश्वभावन त्वमेव माताऽऽत्मसुहृत् पतिः पिता ।
त्वं सद्गुरुर्नः परमं च दैवतं यस्यानुवृत्त्या कृतिनो बभूविम ॥ १.१०.४४॥

अहो सनाथा भवता स्म यद्वयं त्रैविष्टपानामपि दूरदर्शनम् ।
प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननं पश्येम रूपं तव सर्वसौभगम् ॥ १.१०.४५॥

यर्ह्यम्बुजाक्षाञ्चति माधवो भवान् कुरून् मधून् वाऽथ सुहृद्दिदृक्षया ।
तत्राब्दकोटिप्रतिमः क्षणो भवेद्रविं विना[96]ऽक्ष्णामिव नस्तवाच्युत ॥ १.१०.४६॥

इति चोदीरिता वाचः प्रजानां भक्तवत्सलः ।
शृण्वानोऽनुग्रहं दृष्ट्या वितन्वन् प्राविशत् पुरीम् ॥ १.१०.४७॥

मधुभोजदशार्हार्हकुकुरान्धकवृष्णिभिः ।
आत्मतुल्यबलैर्गुप्तां नागैर्भोगवतीमिव ॥ १.१०.४८॥

सर्वर्तुसर्वविभवैः पुण्यवृक्षलताश्रमैः ।
उद्यानोपवनारामैर्धृतपद्माकरश्रियम् ॥ १.१०.४९॥

गोपुरद्वारमार्गेषु कृतकौतुकतोरणाम् ।
चित्रध्वजपताकाग्रैरन्तःप्रतिहतातपाम् ॥ १.१०.५०॥

सम्मार्जितमहामार्गरथ्यापणकचत्वराम् ।
सिक्तां गन्धजलैरुप्तां फलपुष्पाक्षताङ्कुरैः ॥ १.१०.५१॥

द्वारिद्वारि गृहाणां च दध्यक्षतफलेक्षुभिः ।
अलङ्कृतां पूर्णकुम्भैर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ १.१०.५२॥

निशम्य कृष्णमायान्तं वसुदेवो महामनाः ।
अक्रूरश्चोग्रसेनश्च रामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ १.१०.५३॥

प्रद्युम्नश्चारुदेष्णश्च ये च साम्बगदादयः[97] ।
प्रहर्षवेगोच्छ्वसितशयनासनभोजनाः ॥ १.१०.५४॥

96

97 साम्बो जाम्बवतीसुतः

वारणेन्द्रं पुरस्कृत्य ब्राह्मणैः समलङ्कृतैः[98] ।
शङ्खतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषेण चादृताः ।
प्रत्युज्जग्मू रथैर्हृष्टाः[99] प्रणयागतसाध्वसाः ॥ १.१०.५५ ॥

वारमुख्याश्च शतशो यानैस्तद्दर्शनोत्सुकाः ।
चलत्कुण्डलनिर्भातकपोलवदनश्रियः ॥ १.१०.५६ ॥

नटनर्तकगन्धर्वाः सूतमागधवन्दिनः ।
गायन्ति[100] चोत्तमश्लोकचरितान्यद्भुतानि च ॥ १.१०.५७ ॥

भगवांस्तत्र बन्धूनां पौराणामनुवर्तिनाम् ।
यथाविध्युपसङ्गम्य सर्वेषां मानमादधे ॥ १.१०.५८ ॥

[101]प्रह्वाभिवन्दनाश्लेषकरस्पर्शस्मितेक्षणैः ।
आश्वभ्य आश्वपाकेभ्यो वरैश्चाभिमतैर्विभुः ॥ १.१०.५९ ॥

स्वयं च गुरुभिर्विप्रैः सदारैः स्थविरैरपि ।
आशीर्भिर्युज्यमानोऽन्यैर्बन्धुभिश्चाविशत् पुरम् ॥ १.१०.६० ॥

राजमार्गं गते कृष्णे द्वारकायां कुलस्त्रियः ।
हर्म्याण्यारुरुहुर्विप्रास्तदीक्षणमहोत्सवाः ॥ १.१०.६१ ॥

नित्यं निरीक्षमाणानां यद्यपि द्वारकौकसाम् ।
न वितृप्यन्ति हि दृशः श्रियो धामाङ्गमच्युतम् ॥ १.१०.६२ ॥

श्रियो निवासो यस्योरः पानपात्रं मुखं दृशाम् ।
बाहवो लोकपालानां सारङ्गाणां पदाम्बुजम् ॥ १.१०.६३ ॥

सितातपत्रव्यजनैरुपस्कृतः प्रसूनवर्षैरभिवर्षितः पथि ।
पिशङ्गवासा वनमालया बभौ घनो यथार्कोडुपचापवैद्युतैः ॥ १.१०.६४ ॥

प्रविष्टस्तु गृहं पित्रोः परिष्वक्तः स्वमातृभिः ।
ववन्दे शिरसा सप्त देवकीप्रमुखा मुदा ॥ १.१०.६५ ॥

ताः पुत्रमङ्कमारोप्य स्नेहस्नुतपयोधराः ।

---

98 ससुमङ्गलैः
99
100
101

हर्षविह्वलितात्मानः सिषिर्चुर्नेत्रजैर्जलैः ॥ १.१०.६६ ॥

अथाविशत् स्वभवनं सर्वकाममनुत्तमम् ।
प्रासादा यत्र पत्नीनां सहस्राणि च षोडश ।
शतमष्टोत्तरं चैव वज्रवैडूर्यमण्डिताः ॥ १.१०.६७ ॥

पत्नयः पतिं प्रोष्य गृहानुपागतं विलोक्य सञ्जातमनोमहोत्सवाः ।
उत्तस्थुरारात् सहसाऽऽसनाश्रयाः साकम्पितव्रीडितलोचनाननाः ॥ १.१०.६८ ॥

तमात्मजैर्दृष्टिभिरन्तरात्मना दुरन्तभावाः परिरेभिरे पतिम् ।
निरुद्धमप्यस्रवदम्बु नेत्रयोः विलज्जतीनां भृगुवर्य वैक्लवात्[102] ॥ १.१०.६९ ॥

यद्यप्यसौ पार्श्वगतो रहोगतस्तासां तथाप्यङ्घ्रियुगं नवन्नवम् ।
पदेपदे का विरमेत तत्पदाच्चलाऽपि यं श्रीर्न जहाति कर्हिचित् ॥ १.१०.७० ॥

एवं नृपाणां क्षितिभारजन्मनामक्षौहिणीभिः परिवृत्ततेजसाम् ।
विधाय वैरं श्वसनो यथाऽनलं मिथो वधेनोपरतो निरायुधः ॥ १.१०.७१ ॥

स एष नरलोकेऽस्मिन्नवतीर्णः स्वमायया ।
रेमे स्त्रीरत्नकूटस्थः भगवान् प्राकृतो यथा ॥ १.१०.७२ ॥

उद्दामभावपिशुनामलवल्गुहासव्रीळावलोकविहतो मदनोऽपि यासाम् ।
सम्मुह्य चापमजहात् प्रमदोत्तमास्ता यस्येन्द्रियं प्रमथितुं[103] कुहकैर्न शेकुः ॥ १.१०.७३ ॥

मन्यते तन्मयं लोको ह्यसङ्गमपि सङ्गिनम् ।
आत्मौपम्येन मनुजं प्रावृण्वानमतोऽबुधः ॥ १.१०.७४ ॥

यत्तदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः ।
न युज्यते सदाऽऽत्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ॥ १.१०.७५ ॥

तं मेनिरे खला मूढास्त्रैणं चानुव्रतं हरेः ।
अप्रमाणविदो भर्तुरीश्वरं मतयो यथा ॥ १.१०.७६ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे दशमोऽध्यायः ॥

102

103 विमथितुं

अथ एकादशोऽध्यायः

शौनक उवाच

अश्वत्थाम्ना विसृष्टेन ब्रह्मशीर्ष्णोरुतेजसा ।
उत्तराया हतो गर्भ ईशेनोज्जीवितः पुनः ॥ १.११.१ ॥

तस्य जन्म महाबुद्धेः कर्माणि च गृणीहि नः ।
निधनं च यथैवासीत् स प्रेत्य गतवान् यथा ॥ १.११.२ ॥

तदिदं श्रोतुमिच्छामि वक्तुं वा यदि मन्यसे ।
ब्रूहि नः श्रद्दधानानां यस्य ज्ञानमदाच्छुकः ॥ १.११.३ ॥

सूत उवाच

अपीपलद्धर्मराजः पितृवद्रञ्जयन् प्रजाः ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यः कृष्णपादानुसेवया ॥ १.११.४ ॥

सम्पदः क्रतवो विप्रा महिषी भ्रातरो मही ।
जम्बुद्वीपाधिपत्यं च यशश्च त्रिदिवं गतम् ॥ १.११.५ ॥

किं ते कामातुरस्यार्था मुकुन्दमनसो द्विजाः[104] ।
नाधिजह्रुर्मुदं राज्ञः क्षुधितस्य यथेतरे ॥ १.११.६ ॥

मातुर्गर्भगतो वीरः स तदा भृगुनन्दन ।
ददर्श पुरुषं कञ्चिद्दह्यमानोऽस्त्रतेजसा ॥ १.११.७ ॥

अङ्गुष्ठमात्रममलं स्फुरत्पुरटमौळिनम् ।
आवीच्यदर्शनं[105] श्यामं तटिद्वाससमद्भुतम्[106] ॥ १.११.८ ॥

श्रीमद्दीर्घचतुर्बाहुं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् ।

---

[104]

[105] आपीच्यदर्शनं

[106] अच्युतम्

क्षतजाक्षं गदापाणिमात्मनः सर्वतोदिशम् ॥ १.११.९ ॥

परिभ्रमन्तमुल्काभां भ्रामयन्तं गदां मुहुः ।
अस्त्रतेजः स्वगदया नीहारमिव गोपतिः ।
विधमन्तं सन्निकर्षे पर्यैक्षत क इत्यसौ ॥ १.११.१० ॥

विधूय तदमेयात्मा भगवान् धर्मगुब्विभुः ।
पश्यतो[107] दशमास्यस्य तत्रैवान्तर्दधे हरिः ॥ १.११.११ ॥

ततः सर्वगुणोदर्के सानुकूलग्रहोदये ।
जज्ञे वंशधरः पाण्डोर्भूयः पाण्डुरिवौजसा ॥ १.११.१२ ॥

तस्य प्रीतमना राजा विप्रैर्धौम्यकृपादिभिः ।
जातकं कारयामास वाचयित्वा च मङ्गळम् ॥ १.११.१३ ॥

हिरण्यं गां महीं ग्रामान् हस्त्यश्वान्नृपतिर्वरान् ।
प्रादात् स्वन्नं च[108] विप्रेभ्यः प्रजातीर्थे स तीर्थवित् ॥ १.११.१४ ॥

तमूचुर्ब्राह्मणास्तुष्टा राजानं प्रश्रयानतम् ।
एष ह्यस्मिन् प्रजातन्तौ कुरूणां पौरवर्षभ[109] ॥ १.११.१५ ॥

दैवेनाप्रतिघातेन कुले संस्थामुपेयुषि ।
रातो वोऽनुग्रहार्थाय विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ १.११.१६ ॥

तस्मान्नाम्ना विष्णुरात इति लोके बृहच्छ्रवाः ।
भविष्यति न सन्देहो महाभागवतो महान् ॥ १.११.१७ ॥

राजोवाच

अप्येष वंश्यान् राजर्षीन् पुण्यश्लोकान् महात्मनः ।
अनुवर्तिता स्विद्यशसा साधुवादेन सत्तमाः ॥ १.११.१८ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः

---

[107] मिषतो
[108]
[109]

पार्थ प्रजाविता साक्षादिक्ष्वाकुरिव मानवः ।
ब्रह्मण्यः सत्यसन्धश्च रामो दाशरथिर्यथा ॥ १.११.१९ ॥

एष दाता[110] शरण्यश्च यथा ह्यौशीनरः शिबिः ।
यशो वितनिता स्वानां दौष्यन्तिरिव यज्वनाम् ॥ १.११.२० ॥

धन्विनामग्रणीरेषस्तुल्यश्चार्जुनयोर्द्वयोः ।
हुताश इव दुर्धर्षः समुद्र इव दुस्तरः ॥ १.११.२१ ॥

मृगेन्द्र इव विक्रान्तो निषेव्यो हिमवानिव ।
तितिक्षुर्वसुधेवासौ सहिष्णुः पितराविव ॥ १.११.२२ ॥

पितामहसमः साम्ये प्रसादे गिरिशोपमः ।
आश्रयः सर्वभूतानां यथा देवो रमाश्रयः ॥ १.११.२३ ॥

सर्वसद्गुणमाहात्म्य एष कृष्णमनुव्रतः ।
रन्तिदेव इवोदारो ययातिरिव धार्मिकः ॥ १.११.२४ ॥

धृत्यां बलिसमः कृष्णे प्रह्लाद इव सद्ग्रहः ।
आहर्तैषोऽश्वमेधानां वृद्धानां पर्युपासकः ॥ १.११.२५ ॥

राजर्षीणां जनयिता शास्ता चोत्पथगामिनाम् ।
निग्रहीता कलेरेष भुवो धर्मस्य कारणात् ॥ १.११.२६ ॥

तक्षकादात्मनो मृत्युं द्विजपुत्रोपसर्जितात् ।
प्रपत्स्यत उपश्रुत्य मुक्तसङ्गः पदं हरेः ॥ १.११.२७ ॥

जिज्ञासितात्मयाथात्म्यो मुनेर्व्याससुतादसौ ।
हित्वेदं नृप गङ्गायां यास्यत्यद्धाऽकुतोभयम् ॥ १.११.२८ ॥

इति राज्ञ उपादिश्य विप्रा जातककोविदाः ।
लब्धापचितयः सर्वे प्रतिजग्मुः स्वकान् गृहान् ॥ १.११.२९ ॥

स एष लोके विख्यातः परीक्षिदिति यः प्रभुः ।
सर्पदष्टिमनुध्यायन् परीक्षेत नरेष्विह ॥ १.११.३० ॥

स राजपुत्रो ववृध आशु शुक्ल इवोडुपः ।
आपूर्यमाणः पितृभिः काष्ठाभिरिव सोऽन्वहम् ॥ १.११.३१ ॥

---

[110] धाता

यक्ष्यमाणोऽश्वमेधेन ज्ञातिद्रोहजिहासया[111] ।
राजाऽलब्धधनो दध्यावन्यत्र करदण्डयोः ॥ १.११.३२ ॥

तदभिप्रेतमालक्ष्य भ्रातरोऽस्याच्युतेरिताः[112] ।
धनं प्रहीणमाजह्रुरुदीच्या भूरिशो दिशः ॥ १.११.३३ ॥

तेन सम्भृतसम्भारो लब्धकामो युधिष्ठिरः ।
वाजिमेधैस्त्रिभी राजा यज्ञेशमयजधरिम् ॥ १.११.३४ ॥

आहूतो भगवान् राज्ञा याजयित्वा द्विजैर्नृपम् ।
उवास कतिचिन्मासान् सुहृदः प्रियकाम्यया ॥ १.११.३५ ॥

ततो राज्ञाऽभ्यनुज्ञातः कृष्णया सह बन्धुभिः ।
ययौ द्वारवतीं ब्रह्मन् सार्जुनो यदुभिर्वृतः ॥ १.११.३६ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ॥

---

[111] जिघांसया
[112] भ्रातरोऽच्युतनोदिताः

अथ द्वादशोऽध्यायः

सूत उवाच

विदुरस्तीर्थयात्रायां मैत्रेयादात्मनो गतिम् ।
ज्ञात्वाऽऽगाधस्तिनपुरं तयाऽवाप्तविवित्सितः ॥ १.१२.१॥

यावतः कृतवान् प्रश्नान् क्षत्ता कौषारवाग्रतः ।
जातैकभक्तिर्गोविन्दे तेभ्यश्चोपरराम ह ॥ १.१२.२॥

तं बन्धुमागतं दृष्ट्वा धर्मपुत्रः सहानुजः ।
धृतराष्ट्रो युयुत्सुश्च सूतः शारद्वतः पृथा ॥ १.१२.३॥

गान्धारी द्रौपदी ब्रह्मन् सुभद्रा चोत्तरा कृपी ।
अन्याश्च जामयः पाण्डोर्ज्ञातयः ससुताः स्त्रियः ॥ १.१२.४॥

प्रत्युज्जग्मुः प्रहर्षेण प्राणांस्तन्व इवागतान् ।
अभिसङ्गम्य विधिवत् परिष्वङ्गाभिवादनैः[113] ॥ १.१२.५॥

मुमुचुः प्रेमबाष्पौघं मिथ औत्कण्ठ्यकातराः ।
राजा तमर्हयाञ्चक्रे कृतासनपरिग्रहम् ॥ १.१२.६॥

तं भुक्तवन्तमासीनं विश्रान्तं सुखमासने ।
प्रश्रयावनतो राजा प्राह स्वानां च शृण्वताम् ॥ १.१२.७॥

युधिष्ठिर उवाच

अपि स्मरथ नो युष्मत्पक्षच्छायासमेधितान् ।
विपद्गणाद्विषाग्न्यादेर्मोचिता यत् समातृकाः ॥ १.१२.८॥

कया वृत्त्या वर्तितं वै चरद्भिः क्षितिमण्डलम् ।
तीर्थानि क्षेत्रमुख्यानि सेवितानीह भूतळे ॥ १.१२.९॥

---

[113] अभिवन्दनैः

भवद्विधा भागवतास्तीर्थभूताः स्वयं प्रभो ।
तीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि स्वात्मस्थेन गदाभृता ॥ १.१२.१० ॥

अपि नः सुहृदस्तात बान्धवाः कृष्णदैवताः[114] ।
दृष्टाः श्रुता वा यदवः स्वपुर्यां सुखमासते ॥ १.१२.११ ॥

इत्युक्तो धर्मराजेन सर्वं तत् समवर्णयत् ।
यथानुभूतं भ्रमता विना यदुकुलक्षयम् ॥ १.१२.१२ ॥

तत् त्वप्रियं दुर्विषहं नृणां स्वयमुपस्थितम् ।
नावेदयत् सुकरुणो[115] दुःखितान् द्रष्टुमक्षमः ॥ १.१२.१३ ॥

कञ्चित् कालमथावात्सीत् सत्कृतो देववत् स्वकैः ।
भ्रातुर्ज्येष्ठस्य श्रेयस्कृत् सर्वेषां प्रीतिमावहन् ॥ १.१२.१४ ॥

अबिभ्रदर्यमा दण्डं यथाघमघकारिषु ।
यावद्बभार शूद्रत्वं शापाद्वर्षशतं यमः ॥ १.१२.१५ ॥

युधिष्ठिरो लब्धराज्यो दृष्ट्वा पौत्रं कुलन्धरम् ।
भ्रातृभिर्लोकपालाभैर्मुमुदे परया श्रिया ॥ १.१२.१६ ॥

अथामन्त्र्याच्युतो बन्धून् निवर्त्यानुगतान् विभुः ।
अर्जुनोद्धवशैनेयैर्ययौ द्वारवतीं हयैः ॥ १.१२.१७ ॥

एवं गृहेषु सक्तानां प्रमत्तानां गृहेहया ।
अत्यक्रामदविज्ञातः कालः परमदुस्तरः ॥ १.१२.१८ ॥

विदुरस्तदभिप्रेत्य धृतराष्ट्र[116]मभाषत ।
राजन् निर्गम्यतां शीघ्रं पश्येदं भयमागतम् ॥ १.१२.१९ ॥

प्रतिक्रिया न यस्येह कुतश्चित् कर्हिचित् प्रभो ।
स एष भगवान् कालः सर्वेषां नः समागतः ॥ १.१२.२० ॥

येन चेहाभिपन्नोऽयं प्राणैः प्रियतमैरपि ।
जनः सद्यो वियुज्येत[117] किमुतान्यैर्धनादिभिः ॥ १.१२.२१ ॥

114

115

116

117

पितृभ्रातृसुहृत्पुत्रा हतास्ते विगतं वयः ।
आत्मा च जरया ग्रस्तः परगेहमुपाससे ॥ १.१२.२२॥

अहो महीयसी जन्तोर्जीविताशा यया भवान् ।
भीमापवर्जितं पिण्डमादत्ते गृहपालवत् ॥ १.१२.२३॥

अग्निर्निसृष्टो दत्तश्च गरो दाराश्च दूषिताः ।
हृतं क्षेत्रं धनं येषां तदन्नैरसुभिः कियत् ॥ १.१२.२४॥

तस्यापि तव देहोऽयं कृपणस्य जिजीविषोः ।
परैत्यनिच्छतो जीर्णो जरया वाससी इव ॥ १.१२.२५॥

गतस्वार्थमिमं देहं विमुक्तो मुक्तबन्धनः ।
अविज्ञातगतिर्जह्यात् स वै धीर उदाहृतः ॥ १.१२.२६॥

यः स्वतः परतो वेह जातनिर्वेद आत्मवान् ।
हृदि कृत्वा हरिं गेहात् प्रव्रजेत् स नरोत्तमः ॥ १.१२.२७॥

अथोदीचीं दिशं यातु स्वैरज्ञातगतिर्भवान् ।
इतोऽर्वाक् प्रायशः कालः पुंसां गुणविकर्षणः ॥ १.१२.२८॥

एवं राजा विदुरेणानुजेन प्रज्ञाचक्षुर्बोधित आजमीढः ।
छित्वा स्वेषु स्नेहपाशान् द्रढिम्नो निश्चक्राम भ्रातृसन्दर्शिताध्वा ॥ १.१२.२९॥

पतिं प्रयान्तं सुबलस्य पुत्री पतिव्रता चानुजगाम साध्वी ।
हिमालयं न्यस्तदण्डप्रहर्षं मनस्विनामवसत्[118] संविहारम् ॥ १.१२.३०॥

अजातशत्रुः कृतमैत्रो हुताग्निर्विप्रान् नत्वा तिलगोवस्त्ररुग्मैः ।
गृहान्[119] प्रविष्टो गुरुवन्दनाय न चापश्यत् पितरौ सौबलीं च ॥ १.१२.३१॥

तत्र सञ्जयमासीनं पप्रच्छोद्विग्नमानसः ।
गावद्गणे क्व नस्तातो वृद्धो हीनश्च नेत्रयोः ।
अम्बा वा हतपुत्रार्ता पितृव्यः क्व गतः सुहृत् ॥ १.१२.३२॥

अपि मय्यकृतप्रज्ञे हतबन्धुः स्वभार्यया ।
आशंसमानः शमलं गङ्गायां दुःखितोऽपतत् ॥ १.१२.३३॥

118

119

पितर्युपरते पाण्डौ सर्वान् नः सुहृदः शिशून् ।
अरक्षतां व्यसनतः पितृव्यौ क्व गतावितः ॥१.१२.३४॥

सूत उवाच

कृपया स्नेहवैक्लव्यात्[120] सूतो विरहकर्शितः ।
आत्मेश्वरमचक्षाणो न प्रत्यहातिपीडितः ॥१.१२.३५॥

विमृज्य पाणिनाऽश्रूणि[121] विष्टभ्यात्मानमात्मना ।
अजातशत्रुं प्रत्यूचे प्रभोः पादावनुस्मरन् ॥१.१२.३६॥

सञ्जय उवाच

अहं च व्यंसितो राजन् पित्रोर्वः कुलनन्दन ।
न वेद साध्व्या गान्धार्या मुषितोऽस्मि महात्मभिः ॥१.१२.३७॥

सूत उवाच

एतस्मिन्नन्तरे विप्रा नारदः प्रत्यदृश्यत ।
वीणां त्रितन्त्रीं ध्वनयन् भगवान् सहतुम्बुरुः ॥१.१२.३८॥

राज्ञाऽदरोपनीतार्घ्यं प्रत्युत्थानाभिवन्दितम्[122] ।
परमासन आसीनं कौरवेन्द्रोऽभ्यभाषत[123] ॥१.१२.३९॥

युधिष्ठिर उवाच

नाहं वेद गतिं पित्रोर्भगवन् क्व गतावितः ।
कर्णधार इवापारे सीदतां पारदर्शनः ॥१.१२.४०॥

श्रीनारद उवाच

---

[120] स्नेहवैक्लव्यात्
[121]
[122]
[123]

मा कञ्चन शुचो राजन् यदीश्वरवशं जगत् ।
स संयुनक्ति भूतानि स एव वियुनक्ति च ॥ १.१२.४१॥

यथा गावो नसि प्रोता तन्त्र्यां बद्धाः स्वदामभिः ।
वाक्तन्त्र्यां नामभिर्बद्धा वहन्ति बलिमीशितुः ॥ १.१२.४२॥

यथा क्रीडोपस्कराणां संयोगविगमाविह ।
इच्छया क्रीडितुः स्यातां तथैवेशेच्छया नृणाम् ॥ १.१२.४३॥

यन्मन्यसे ध्रुवं लोकमध्रुवं वाऽथवोभयम्[124] ।
सर्वथा हि न शोच्यास्ते स्नेहादन्यत्र मोहजात् ॥ १.१२.४४॥

तस्माज्जह्यङ्ग वैक्लब्य[125]मज्ञानकृतमात्मनः ।
कथं त्वनाथाः कृपणा वर्तेरन् बत मामृते ॥ १.१२.४५॥

कालकर्मगुणाधीनो देहोऽयं पाञ्चभौतिकः ।
कथमन्यांस्तु गोपायेत् सर्पग्रस्तो यथा परम् ॥ १.१२.४६॥

अहस्तानि सहस्तानामपदो द्विचतुष्पदाम् ।
अणूनि तात महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥ १.१२.४७॥

तदिदं भगवान् राजन्नेक आत्माऽऽत्मनां स्वदृक् ।
अन्तरोऽनन्तरो भाति पश्य[126] त्वं माययोरुताम् ॥ १.१२.४८॥

सोऽयमद्य महाराज भगवान् भूतभावनः ।
कालरूपोऽवतीर्णोऽस्यामभावाय सुरद्विषाम् ॥ १.१२.४९॥

निष्पादितं देवकार्य[127]मवशेषं प्रतीक्षते ।
तावद्यूयमवेक्षध्वं भवेद्यावदिहेश्वरः ॥ १.१२.५०॥

धृतराष्ट्रः[128] सह भ्रात्रा गान्धार्या च स्वभार्यया ।
दक्षिणेन हिमवत ऋषीणामाश्रमं गतः ॥ १.१२.५१॥

स्रोतोभिः सप्तभिर्यत्र स्वर्धुनी सप्तधाऽभ्यगात् ।

---

[124] चाऽथवोभयं
[125] वैक्लव्यं
[126]
[127] देवकृत्यं
[128]

सप्तानां प्रीतये नाम्ना[129] सप्तस्रोतः प्रचक्षते ॥ १.१२.५२॥

स्नात्वा त्रिषवणं[130] तस्मिन् हुत्वा चाग्नीन् यथाविधि ।
अब्भक्ष उपशान्तात्मा स आस्ते विगतेक्षणः ॥ १.१२.५३॥

जितासनो जितश्वासः प्रत्याहृतषडिन्द्रियः ।
हरिभावनया ध्वस्तरजःसत्वतमोमलः ॥ १.१२.५४॥

विज्ञानात्मनि संयोज्य क्षेत्रज्ञे प्रविलाप्य तम् ।
ब्रह्मण्यात्मानमाधारे घटाम्बरमिवाम्बरे ॥ १.१२.५५॥

ध्वस्तमायागुणोद्रेको निरुद्धकरणाशयः ।
निवर्तिताखिलाहार आस्ते स्थाणुरिवाधुना ।
तस्यान्तरायो नैवाभूत् सन्न्यस्ताखिलकर्मणः ॥ १.१२.५६॥

स वा अद्यतनाद्राजा परतः पञ्चमेऽहनि ।
कळेबरं हास्यति ह तच्च भस्मीभविष्यति ॥ १.१२.५७॥

दह्यमानेऽग्निभिर्देहे पत्युः पत्नी सहोटजे ।
बहिः स्थिता पतिं साध्वी तमग्निमनुवेक्ष्यति ॥ १.१२.५८॥

विदुरस्तु तदाश्चर्यं निशाम्य कुरुनन्दन ।
हर्षशोकयुतस्तस्माद् गन्ता तीर्थनिषेवकः ॥ १.१२.५९॥

इत्युक्त्वाऽथारुहत् स्वर्गं नारदः सहतुम्बुरुः ।
युधिष्ठिरो वचस्तस्य हृदि कृत्वाऽजहाच्छुचः ॥ १.१२.६०॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः॥

129

130

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

सूत उवाच

सम्प्रस्थिते द्वारकायां जिष्णौ बन्धुदिदृक्षया ।
ज्ञातुं मायामनुष्यस्य वासुदेवस्य चेहितम् ॥ १.१३.१ ॥

व्यतीताः कतिचिन्मासास्तदा तु शतशो नृपः ।[131]
ददर्श घोररूपाणि निमित्तानि भृगूद्वह ॥ १.१३.२ ॥

कालस्य च गतिं रौद्रां विपर्यस्तर्तुधर्मिणः ।
पापीयसीं नृणां वार्तां क्रोधलोभानृतात्मनाम् ॥ १.१३.३ ॥

जिह्मप्रायं व्यवहृतं साध्यमिश्रं च सौहृदम् ।
पितृमातृसुहृद्भ्रातृदम्पतीनां च कल्कताम् ॥ १.१३.४ ॥

निमित्तान्यप्यरिष्टानि काले त्वनुगते नृणाम् ।
लोभाद्यधर्मप्रकृतिं दृष्ट्वोवाचानुजं नृपः ॥ १.१३.५ ॥

युधिष्ठिर उवाच

सम्प्रास्थतो[132] द्वारकायां जिष्णुर्बन्धुदिदृक्षया[133] ।
ज्ञातुं च पुण्यश्लोकस्य कृष्णस्य च विचेष्टितम् ॥ १.१३.६ ॥

गताः सप्ताधुना मासा भीमसेन तवानुजः ।
नायाति कस्य वा हेतोर्नाहं वेदेदमञ्जसा ॥ १.१३.७ ॥

अपि देवर्षिणाऽऽदिष्टः स कालः प्रत्युपस्थितः ।
यदाऽऽत्मनोऽङ्गमाक्रीडं भगवानुत्सिसृक्षति ॥ १.१३.८ ॥

येषां नः सम्पदो राज्यं दाराः प्राणाः कुलं प्रजाः ।

131

132 सम्प्रेषिते

133 जिष्णौ

आसन् सपत्नविजयो लोकाश्च यदनुग्रहात् ॥ १.१३.९ ॥

पश्योत्पातान् नरव्याघ्र भौमान् दिव्यान् सदैहिकान् ।
घोरमाशंसतोऽदूराद् भयं नो बुद्धिमोहनम् ॥ १.१३.१० ॥

ऊर्वक्षिबाहवो मह्यं स्फुरन्त्यङ्ग पुनः पुनः ।
वेपथुश्चापि हृदये आराद्दास्यन्ति विप्रियम् ॥ १.१३.११ ॥

शिवैषोद्यन्तमरुणमभिरौत्यनलानना ।
मामङ्ग सारमेयोऽयमभिधावत्यभीतवत् ॥ १.१३.१२ ॥

शस्ताः कुर्वन्ति मां सव्यं दक्षिणं पशवोऽपरे ।
वाहांश्च पुरुषव्याघ्र लक्षये रुदतो मम ॥ १.१३.१३ ॥

मृत्युदूतः कपोतोऽग्नावुलूकः[134] कम्पयन्मनः ।
प्रत्युलूकश्च[135] हुङ्कारैरनिद्रौ[136] शून्यमिच्छतः ॥ १.१३.१४ ॥

धूम्रा दिशः[137] परिधयः कम्पते भूः सहाद्रिभिः ।
निर्घातश्च महांस्तात साकं च स्तनयित्नुभिः ॥ १.१३.१५ ॥

वायुर्वाति खरस्पर्शो रजसा विसृजंस्तमः ।
असृग्वर्षन्ति जलदा बीभत्समिव सर्वतः ॥ १.१३.१६ ॥

सूर्यं हतप्रभं पश्य ग्रहमर्दं मिथो दिवि ।
ससङ्कुले तु भगणे ज्वलिते इव रोदसी ॥ १.१३.१७ ॥

नद्यो नदाश्च क्षुभिताः सरांसि च मनांसि च ।
न ज्वलत्यग्निराज्येन कालोऽयं किं विधास्यति ॥ १.१३.१८ ॥

न पिबन्ति स्तनं वत्सा न दुह्यन्ति च मातरः ।
रुदन्त्यश्रुमुखा गावो न हृष्यन्त्यृषभा व्रजे ।
दैवतानि रुदन्तीव खिद्यन्ति प्रचलन्ति च[138] ॥ १.१३.१९ ॥

इमे जनपदा ग्रामाः पुरोद्यानाकराश्रमाः ।
भ्रष्टश्रियो निरानन्दाः किमघं दर्शयन्ति नः ॥ १.१३.२० ॥

134
135
136
137
138

मन्य एतैर्महोत्पातैर्नूनं भगवतः पदैः ।
अनन्यपुरुषस्त्रीभिर्हीना भूर्हतसौभगा ॥ १.१३.२१॥

इति चिन्तयतस्तस्य दृष्टारिष्टेन चेतसा ।
राज्ञः प्रत्यागमद्ब्रह्मन् यदुपुर्याः कपिध्वजः ॥ १.१३.२२॥

तं पादयोर्निपतितमयथापूर्वमातुरम् ।
अधोवदनमब्बिन्दून् मुञ्चन्तं नयनाब्जयोः ॥ १.१३.२३॥

विलोक्योद्विग्नहृदयो विच्छायमनुजं नृपः ।
पृच्छति स्म सुहृन्मध्ये संस्मरन् नारदेरितम् ॥ १.१३.२४॥

युधिष्ठिर उवाच

कच्चिदानर्तपुर्यां नः सुहृदः[139] सुखमासते ।
मधुभोजदशार्हार्हसात्वतान्धकवृष्णयः ॥ १.१३.२५॥

शूरो मातामहः कच्चित् स्वस्त्यास्ते चाथ मारिषः।
मातुलः सानुजः कच्चित् कुशल्यानकदुन्दुभिः ॥ १.१३.२६॥

सप्तस्वसारस्तत्पत्नयो मातुलान्यः सहात्मजाः ।
आसते सस्नुषाः क्षेमं देवकीप्रमुखाः स्त्रियः ॥ १.१३.२७॥

कच्चिद् राजाऽऽहुको[140] जीवत्यसत्पुत्रोऽस्य चानुजः ।
हृदीकः ससुतोऽक्रूरो जयन्तगदसारणाः ॥ १.१३.२८॥

आसते कुशलं कच्चिद् ये च शत्रुजिदादयः ।
कच्चिदास्ते सुखं रामो भगवान् सात्वतां पतिः ॥ १.१३.२९॥

प्रद्युम्नः सर्ववृष्णीनां सुखमास्ते महारथः ।
गम्भीररयोऽनिरुद्धो वर्धते भगवानुत ॥ १.१३.३०॥

सुषेणश्चारुदेष्णश्च साम्बो जाम्बवतीसुतः ।
अन्ये च कार्ष्णिप्रवराः सपुत्रा ऋषभादयः ॥ १.१३.३१॥

---

139 स्वजनाः
140

तथैवानुचराः शौरेः श्रुतसेनोद्धवादयः ।
सुनन्दनन्दशीर्षण्या ये चान्ये सात्वतर्षभाः ॥ १.१३.३२ ॥

अपि स्वस्त्यासते सर्वे रामकृष्णभुजाश्रयाः ।
अपि स्मरन्ति कुशलमस्माकं बद्धसौहृदाः ॥ १.१३.३३ ॥

भगवानपि गोविन्दो ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः ।
कच्चित् पुरे सुधर्मायां सुखमास्ते सुहृद्वृतः ॥ १.१३.३४ ॥

मङ्गळाय च लोकानां क्षेमाय च भवाय च ।
आस्ते यदुकुलाम्भोधावाद्योऽनन्तसखः पुमान् ॥ १.१३.३५ ॥

यद्बाहुदण्डैर्गुप्तायां स्वपुर्यां यदवोऽर्चिताः ।
क्रीडन्ति परमानन्दं महापूरुषिका इव ॥ १.१३.३६ ॥

यत्पादशुश्रूषणमुख्यकर्मणा सत्यादयो द्व्यष्टसहस्रयोषितः ।
निर्जित्य सङ्ख्ये[141] त्रिदशांस्तदाशिषो हरन्ति वज्रायुधवल्लभोचिताः ॥ १.१३.३७ ॥

यद्बाहुदण्डाभ्युदयानुजीविनो यदुप्रवीरा ह्यकुतोभया मुहुः ।
अधिक्रमन्त्यङ्घ्रिभिराहृतां बलात् सभां सुधर्मां सुरसत्तमोचिताम् ॥ १.१३.३८ ॥

कच्चित् तेऽनामयं तात भ्रष्टतेजा विभासि मे ।
अलब्धमानोऽवज्ञातः किं वा तात चिरोषितः ॥ १.१३.३९ ॥

कच्चिन्नाभिहितो भावैः शब्दादिभिरमङ्गळैः ।
न दत्तं युक्तमर्थिभ्य आशया यत् प्रतिश्रुतम् ॥ १.१३.४० ॥

कच्चित् त्वं ब्राह्मणं बालं गां वृद्धं रोगिणं स्त्रियम् ।
शरण्योपसृतं सत्वं नात्याक्षीः शरणप्रदः ॥ १.१३.४१ ॥

कच्चित् त्वं नागमोऽगम्यां गम्यां वाऽसत्कृतां स्त्रियम् ।
पराजितो वाऽथ भवान् नोत्तमैर्वासमैः[142] पथि ॥ १.१३.४२ ॥

अपिस्वित् पर्यभुङ्क्थास्त्वं सम्भोज्यावृद्धबालकान्[143] ।
जुगुप्सितं कर्म किञ्चित् कृतवानसदक्षमम्[144] ॥ १.१३.४३ ॥

141

142 नाधमैः

143

144

कच्चित् प्रेष्ठतमेनाथ हृदयेनात्मबन्धुना ।
शून्योऽसि रहितो नित्यं मन्यसे तेऽन्यथा हि रुक् ॥ १.१३.४४ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं कृष्णसखःकृष्णो भ्रात्रा राज्ञा विकल्पितः ।
नानाशङ्कास्पदं रूपं कृष्णविश्लेषकर्शितः ॥१.१४.१॥

शोकाग्निशुष्यद्वदनहृत्सरोजं हतप्रभम् ।
विभुं तमेवानुध्यायन् नाशक्नोत् प्रतिभाषितुम् ॥१.१४.२॥

कृच्छ्रेण[145] संस्तभ्य शुचः पाणिनाऽऽमृज्य नेत्रजम् ।
पारोक्ष्येण समुन्नद्धप्रणयौत्कण्ठ्यकातरः ॥१.१४.३॥

सख्यं मैत्रीं[146] सौहृदं च सारथ्यादिषु संस्मरन् ।
नृपमग्रजमित्याह बाष्पगद्गदया गिरा ॥१.१४.४॥

अर्जुन उवाच

वञ्चितोऽहं महाराज हरिणा बन्धुरूपिणा ।
येन मेऽपहृतं तेजो देवविस्मापनं महत् ॥१.१४.५॥

यस्य क्षणवियोगेन लोको ह्यप्रियदर्शनः ।
उक्थेन रहितो ह्येष मृतकः प्रोच्यते यथा ॥१.१४.६॥

यत्संश्रयाद्द्रुपदगेह उपागतानां
  राज्ञां स्वयंवरमुखे स्मरदुर्मदानाम् ।
तेजो हृतं खलु मया विहतश्च मत्स्यः
  सज्जीकृतेन धनुषाऽधिगता च कृष्णा ॥१.१४.७॥

यत्सन्निधावहमु खाण्डवमग्नयेऽदा-
  मिन्द्रं च सामरगणं तरसा विजित्य ।
लब्धा सभा मयकृताऽद्भुतशिल्पमाया

145

146

दिग्भ्योऽहरन् नृपतयो बलिमध्वरे ते ॥ १.१४.८ ॥

यत्सन्निधौ नृपशिरोङ्घ्रिमहन् मखार्थं
आर्योऽनुजस्तव गदायुधसत्ववीर्यः ।
तेनाहृताः प्रमथनाथमखाय भूपा
यन्मोचिता भ्युदनयन् बलिमध्वरे ते ॥ १.१४.९ ॥

पत्न्यास्तवापि मखकृत्समहाभिषेक-
श्लाघिष्ठचारुकबरं कितवैः सभायाम् ।
स्पृष्टं विकीर्य पदयोः पतिताश्रुमुख्यो
यैस्तत्स्त्रियो न्यकृत तत् स विमुक्तकेश्यः ॥ १.१४.१० ॥

यत्तेजसाऽथ भगवान् युधि शूलपाणि-
र्विस्मापितः स गिरिशोऽस्त्रमदान्निजं मे ।
अन्येऽपि चाहममुनैव कळेबरेण
प्राप्तो महेन्द्रभवने महदासनार्धम् ॥ १.१४.११ ॥

तत्रैव मे विहरतो भुजदण्डयुग्मं
गाण्डीवलक्षणमरातिवधाय देवाः ।
सेन्द्राःश्रिता यदनुभावितमाजमीढ
तेनाहमद्य मुषितः पुरुषेण भूम्ना ॥ १.१४.१२ ॥

यद्बान्धवाः कुरुबलाब्धिमनन्तपार-
मेको रथेन तरसाऽतरमार्यसत्वः ।
प्रत्याहृतं पुरधनं च[147] मया परेषां
तेजः परं मणिमयं च हृतं शिरोभ्यः ॥ १.१४.१३ ॥

यो भीष्मकर्णगुरुशल्यचमूष्वदभ्र-
राजन्यवर्यरथमण्डलमण्डितासु ।
अग्रेचरो मम रथे रथयूथपाना-
मायुर्मनांसि च दृशा सहसा यदार्च्छत् ॥ १.१४.१४ ॥

यद्दोष्षु मां प्रणिहितं गुरुभीष्मकर्ण-
द्रौणित्रिगर्तशलसैन्धवबाह्लिकाद्यैः ।
अस्त्राण्यमेयमहिमानि निरूपितानि
नोपस्पृशुर्नृहरिदासमिवासुराणि ॥ १.१४.१५ ॥

यन्मे नृपेन्द्र तदतर्क्यविहार ईशो

147

योऽलब्धरूपमवदद्रणमूर्ध्नि दर्शी ।
यन्माययाऽऽवृतदृशो न विदुः परं तं
सूत्रादयोऽहमहमस्मि ममेति भव्याः ॥ १.१४.१६ ॥

सौत्ये वृतः कुमतिनाऽऽत्मद ईश्वरो मे
यत्पादपद्ममभवाय भजन्ति भव्याः ।
संश्रान्तवाहमरयो रथिनो भुविष्ठं
न प्राहरन् यदनुभावनिरस्तचित्ताः ॥ १.१४.१७ ॥

नर्माण्युदाररुचिरस्मितशोभनानि
हे पार्थ हेऽर्जुन सखे कुरुनन्दनेति ।
सञ्जल्पितानि नरदेव हृदिस्पृशानि
स्मर्तुर्लुठन्ति हृदयं मम माधवस्य ॥ १.१४.१८ ॥

शय्यासनाटनविकत्थनभोजनादि-
ष्वैक्याद् वयस्य ऋभुमानिति विप्रलब्धः ।
सख्युः सखेव पितृवत् तनुजस्य[148] सर्वं
सेहे महामहितया कुमतेरघं मे ॥ १.१४.१९ ॥

सोऽहं नृपेन्द्र रहितः पुरुषोत्तमेन
सख्या प्रियेण सुहृदा हृदयेन शून्यः ।
अध्वन्युरुक्रमपरिग्रहमङ्ग रक्षन्
गोपैरसद्भिरबलेव विनिर्जितोऽस्मि ॥ १.१४.२० ॥

तद्वै धनुस्त इषवः स रथो हयास्ते
सोऽहं रथी नृपतयो यत आमनन्ति ।
सर्वं क्षणेन तदभूदसदीशरिक्तं
भस्मन्हुतं कुहकराद्धमिवोप्तमूषे ॥ १.१४.२१ ॥

राजंस्त्वयाऽभिपृष्टानां सुहृदां नः सुहृत्पुरे ।
विप्रशापविमूढानां निघ्नतां मुष्टिभिर्मिथः ॥ १.१४.२२ ॥

वारुणीं मदिरां पीत्वा मदोन्मथितचेतसाम् ।
अजानतामिवात्मानं चतुःपञ्चावशेषिताः ॥ १.१४.२३ ॥

प्रायेणैतद्भगवत ईश्वरस्य विचेष्टितम् ।
मिथो निघ्नन्ति भूतानि भावयन्ति च यन्मिथः ॥ १.१४.२४ ॥

---

[148] तनयस्य

जलौकसां जले यद्वन्महान्तोऽदन्त्यणीयसः ।
दुर्बलान् बलिनो राजन् महान्तो बलिनो मिथः॥ १.१४.२५॥

एवं बलिष्ठैर्यदुभिर्महद्भिरितरान् विभुः ।
यदून्यदुभिरन्योन्यं भूभारं[149] सञ्जहार ह ।
कण्टकं कण्टकेनैव द्वयं चापीशितुः समम् ॥ १.१४.२६॥

देशकालार्थयुक्तानि हृत्तापोपशमानि च ।
हरन्ति स्मरतश्चित्तं गोविन्दाभिहितानि मे ॥ १.१४.२७॥

सूत उवाच

एवं चिन्तयतो जिष्णोः कृष्णपादसरोरुहम् ।
सौहार्देनातिगाढेन शान्ताऽऽसीद्विमला मतिः[150] ॥ १.१४.२८॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे चतुर्दशोऽध्यायः॥

149

150

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

सूत उवाच

वासुदेवाङ्घ्र्यभिध्यानपरिबृंहितरंहसा ।
भक्त्या निर्मथिताशेषकषायधिषणोऽर्जुनः ॥ १.१५.१ ॥

गीतं भगवता ज्ञानं यत्तत् सङ्ग्राममूर्धनि ।
कालकर्मतमोरुद्धं पुनरध्यगमद्विभुः ॥ १.१५.२ ॥

विशोको ब्रह्मसम्पत्त्या सञ्छिन्नद्वैतसंशयः ।
लीनप्रकृतिनैर्गुण्यादलिङ्गत्वादसम्भवः ॥ १.१५.३ ॥

निशम्य भगवन्मार्गं संस्थां यदुकुलस्य च ।
स्वःपथाय मतिं चक्रे निवृत्तात्मा युधिष्ठिरः ॥ १.१५.४ ॥

यदा मुकुन्दो भगवानिमां महीं
  जहौ स्वतन्वा श्रवणीयसत्कथः ।
तदा हरावप्रतिबुद्धचेतसा-
  मभद्रहेतुः[151] कलिरन्ववर्तत ॥ १.१५.५ ॥

युधिष्ठिरस्तत् परिसर्पणं बुधः पुरे च राष्ट्रे[152] च गृहे तथात्मनि ।
विभाव्य लोभानृतजिह्महिंसनाद्यधर्मचक्रं गमनाय पर्यधात् ॥ १.१५.६ ॥

स्वराट् पौत्रं विनीतं तमात्मनोऽनवमं गुणैः ।
तोयनीव्याः पतिं भूमेरभ्यषिञ्चद्गजाह्वये ॥ १.१५.७ ॥

मधुरायां तथा वज्रं शूरसेनपतिं ततः ।
प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमग्नीनपिबदीश्वरः ॥ १.१५.८ ॥

विसृज्य तत्र तत्सर्वं दुकूलवलयादिकम् ।
निर्ममो निरहङ्कारः सञ्छिन्नाशेषबन्धनः ॥ १.१५.९ ॥

151

152

वाचं जुहाव मनसि तत्प्राण इतरे परम् ।
धृत्या ह्यपानं सोत्सर्गं तत्परत्वे ह्यजोहवीत् ॥ १.१५.१० ॥

त्रित्वे हुत्वाऽथ पञ्चत्वं तच्चैकत्वेऽजुहोन्मुनिः ।
सर्वमात्मन्यजुहवीद्ब्रह्मण्यात्मानमव्यये ॥ १.१५.११ ॥

चीरवासा निराहारो बद्धवाङ् मुक्तमूर्धजः ।
दर्शयन्नात्मनो रूपं जडोन्मत्तपिशाचवत् ।
अनपेक्षमाणो निरगादशृण्वन् बधिरो यथा ॥ १.१५.१२ ॥

उदीचीं प्रविवेशाशां गतपूर्वां महात्मभिः ।
हृदि ब्रह्म परं ध्यायन् नावर्तेत गतो यतः ॥ १.१५.१३ ॥

सर्वे तमनु निर्जग्मुर्भ्रातरः कृतनिश्चयाः ।
कलिनाऽधर्ममिश्रेण दृष्ट्वा स्पृष्टाः प्रजा भुवि ॥ १.१५.१४ ॥

ते साधुकृतसर्वार्था ज्ञात्वाऽऽत्यन्तिकमात्मनः ।
मनसा धारयामासुर्वैकुण्ठचरणाम्बुजम् ॥ १.१५.१५ ॥

तद्ध्यानोद्रिक्तया भक्त्या विशुद्धधिषणाः परे ।
तस्मिन् नारायणपद एकान्तमतयोऽपतन् ॥ १.१५.१६ ॥

अवापुर्दुरवापं ते असद्भिर्विषयात्मभिः ।
विधूतकल्मषं स्थानं विरजेनात्मनैव हि ॥ १.१५.१७ ॥

द्रौपदी च तदाज्ञाय पतीनामनपेक्षताम् ।
वासुदेवे भगवति एकान्तमतिरापतत् ॥ १.१५.१८ ॥

यः श्रद्धयैतद्भगवत्प्रयाणं पाण्डोः सुतानामपि सम्प्रयाणम् ।
शृणोत्यलं स्वस्त्ययनं पवित्रं लब्ध्वा हरौ भक्तिमुपैति शान्तिम्[153] ॥ १.१५.१९ ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

153

अथ षोडशोऽध्यायः

सूत उवाच

ततः परीक्षिद्द्विजवर्यशिक्षया महीं महाभागवतः शशास ह ।
यथा हि सूत्यामभिजातकोविदाः समादिशन् विप्र महद्गुणांस्तथा[154] ॥ १.१६.१॥

स उत्तरस्य तनयामुपयेम इरावतीम् ।
जनमेजयादींश्चतुरस्तस्यामुत्पादयत् सुतान् ॥ १.१६.२॥

आजहाराश्वमेधांस्त्रीन् गङ्गायां भूरिदक्षिणान् ।
शारद्वतं गुरुं कृत्वा देवा यत्राक्षिगोचराः ॥ १.१६.३॥

निजग्राहौजसा धीरः कलिं दिग्विजये क्वचित् ।
नृपलिङ्गधरं शूद्रं घ्नन्तं गोमिथुनं पदा ॥ १.१६.४॥

शौनक उवाच

कस्य हेतोर्निजग्राह कलिं दिग्विजये नृपः ।
नृदेवचिह्नधृक् शूद्रः कोऽसौ गां यः पदाऽहनत् ॥ १.१६.५॥

तत् कथ्यतां महाभाग यदि विष्णुकथाश्रयम् ।
अथ वाऽस्य पदाम्भोजमकरन्दलिहां सताम् ॥ १.१६.६॥

किमन्यैरसदालापैरायुषो यदसद्व्ययः ।
क्षुद्रायुषां नृणामङ्ग मर्त्यानां मृतिमिच्छताम् ॥ १.१६.७॥

इहोपहूतो भगवान् मृत्युः शामित्रकर्मणि ।
न कश्चिन्म्रियते तावद्यावदास्त इहान्तकः ॥ १.१६.८॥

एतदर्थं हि भगवानाहूतः परमर्षिभिः ।
अहो नृलोके पीयेत हरिलीलामृतं वचः ॥ १.१६.९॥

154

मन्दस्य मन्दप्रज्ञस्य प्रायो मन्दायुषश्च वै ।
निद्रया ह्रियते नक्तं दिवा चाप्यर्थकर्मभिः ॥ १.१६.१० ॥

सूत उवाच

यदा परीक्षित् कुरुजाङ्गले वसन् कलिं प्रविष्टं निजचक्रवर्तिते ।
निशम्य वार्तामनतिप्रियां ततः शरासनं संयुगरोचिराददे ॥ १.१६.११ ॥

स्वलङ्कृतं श्यामतुरङ्गयोजितं रथं मृगेन्द्रध्वजमास्थितः पुरात् ।
वृतो रथाश्वद्विपपत्तियुक्तया स्वसेनया दिग्विजयाय निर्गतः ॥ १.१६.१२ ॥

भद्राश्वं केतुमालं च भारतं चोत्तरान् कुरून् ।
किम्पुरुषादीनि सर्वाणि विजित्य जगृहे बलिम् ॥ १.१६.१३ ॥

तत्रतत्रोपशृण्वानः स्वपूर्वेषां महात्मनाम् ।
प्रगीयमानं पुरतः कृष्णमाहात्म्यसूचनम् ॥ १.१६.१४ ॥

आत्मानं च परित्रातमश्वत्थाम्नोऽस्त्रतेजसः ।
स्नेहं च वृष्णिपार्थानां तेषां भक्तिं च केशवे ॥ १.१६.१५ ॥

तेभ्यः परमसन्तुष्टः प्रीत्युज्जृम्भितलोचनः ।
महाधनानि वासांसि ददौ हारान् महामनाः ॥ १.१६.१६ ॥

[155]सारथ्यपार्षदसेवनसख्यदौत्य-
वीरासनानुगमनस्तवनप्रणामैः ।
स्निग्धेषु पाण्डुषु जगत्प्रणतस्य विष्णोः
भक्तिं करोति नृपतिश्चरणारविन्दे ॥ १.१६.१७ ॥

तस्यैवं वर्तमानस्य पूर्वेषां वृत्तमन्वहम् ।
नातिदूरे किलाश्चर्यं यदासीत् तन्निबोध मे ॥ १.१६.१८ ॥

धर्मः पदैकेन चरन् विच्छायामुपलभ्य गाम् ।
पृच्छति स्माश्रुवदनां विवत्सामिव मातरम् ॥ १.१६.१९ ॥

धर्म उवाच

155

कच्चिद्भद्रेऽनामयमात्मनस्ते विच्छायाऽसि म्लायता यन्मुखेन ।
आलक्षये भवतीमन्तराधिं दूरे बन्धुं कञ्चन शोचसीव ॥ १.१६.२० ॥

पादैर्न्यूनं शोचसि मैकपादमुतात्मानं वृषळैर्भोक्ष्यमाणम् ।
अथो सुरादीन् हृतयज्ञभागान् प्रजा उत स्विन्मघवत्यवर्षति ॥ १.१६.२१ ॥

अरक्ष्यमाणाः स्त्रिय उर्वि बालाञ्छोचस्यथो पुरुषादैरिवार्तान् ।
वाचं देवीं ब्रह्मकुले कुकर्मण्यब्रह्मण्ये राजकुले कुलाग्र्याम् ॥ १.१६.२२ ॥

किं क्षत्रबन्धून् कलिनोपसृष्टान् राष्ट्राणि[156] वा तैरवरोपितानि ।
इतस्ततो वाऽशनपानवासःस्नानव्यवायोत्सुकजीवलोकम् ॥ १.१६.२३ ॥

यद्वाऽथ ते[157] भूरिभारावतारकृतावतारस्य हरेर्धरित्रि ।
अन्तर्हितस्य स्मरती विसृष्टा कर्माणि निर्वाणविलम्बितानि[158] ॥ १.१६.२४ ॥

इदं ममाचक्ष्व तवाधिमूलं वसुन्धरे येन विकर्शिताऽसि ।
कालेन वा ते बलिनाऽवलीढं सुरार्चितं किं प्रभुणाऽद्य सौभगम् ॥ १.१६.२५ ॥

धरोवाच

भवान् हि वेद तत् सर्वं यन्मां धर्मानुपृच्छसि ।
चतुर्भिर्वर्तसे येन पादैर्लोकसुखावहैः ॥ १.१६.२६ ॥

सत्यं शौचं दया दानं त्यागः सन्तोष आर्जवम् ।
शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥ १.१६.२७ ॥

ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो धृतिः स्मृतिः ।
स्वातन्त्र्यं कौशलं कान्तिः सौभगं मार्दवं क्षमा ॥ १.१६.२८ ॥

प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः ।
गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहङ्कृतिः ॥ १.१६.२९ ॥

इमे चान्ये च भगवन् नित्या यत्र महागुणाः ।
प्रार्थ्या महत्त्वमिच्छद्भिः न च यान्ति स्म कर्हिचित् ॥ १.१६.३० ॥

156

157 यद्वाधते

158

तेनाहं गुणपात्रेण श्रीनिवासेन साम्प्रतम् ।
शोचामि रहितं लोकं पाप्मना कलिनेक्षितम् ॥ १.१६.३१॥

आत्मानं चानुशोचामि भवन्तं चामरोत्तम ।
देवान् ऋषीन् पितॄन् साधून् सर्वान् वर्णांस्तथाश्रमान् ॥ १.१६.३२॥

ब्रह्मादयो बहुतिथं यदपाङ्गमोक्षकामा यथोक्तविधिना भगवत्प्रपन्नाः ।
सा श्रीः स्ववासमरविन्दवनं विहाय यत्पादसौभगमलं भजतेऽनुरक्ता ॥ १.१६.३३॥

तस्याहमब्जकुलिशाङ्कुशकेतुकेतैः श्रीमत्पदैर्भगवतः समलङ्कृताङ्गी ।
त्रीनत्यरोचमुपलब्धतपोविभूतिर्लोकान् स मां व्यसृजदुत्स्मयतीं तदन्ते ॥ १.१६.३४॥

यो वै ममातिभरमासुरवंशराज्ञामक्षौहिणीशतमपानुददात्मतन्त्रः ।
त्वां दुःस्थमूनपदमात्मनि पौरुषेण सम्पादयन् यदुषु रम्यमबिभ्रदङ्गम् ॥ १.१६.३५॥

का वा सहेत विरहं पुरुषोत्तमस्य प्रेमावलोकरुचिरस्मितवल्गुजल्पैः ।
स्थैर्यं समानमहरन्मधुमानिनीनां रोमोत्सवो मम यदङ्घ्रिविटङ्कितायाः ॥ १.१६.३६॥

सूत उवाच

तयोरेवं कथयतोः पृथिवीधर्मयोस्तदा ।
परीक्षिन्नाम राजर्षिः प्राप्तः प्राचीं सरस्वतीम् ॥ १.१६.३७॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः॥

अथ सप्तदशोऽध्यायः

सूत उवाच

तत्र गोमिथुनं राजा हन्यमानमनाथवत् ।
दण्डहस्तं च वृषळं ददृशे नृपलाञ्छनम् ॥ १.१७.१॥

वृषं मृणालधवळं मेहन्तमिव बिभ्यतम् ।
वेपमानं पदैकेन सीदन्तं शूद्रपीडितम् ॥ १.१७.२॥

गां च धर्मदुघां[159] दीनां भृशं शूद्रपदा हताम् ।
विवत्सामश्रुवदनां कृशां यवसमिच्छतीम् ॥ १.१७.३॥

पप्रच्छ रथमारूढः कार्तस्वरपरिच्छदम् ।
मेघगम्भीरया वाचा समारोपितकार्मुकः ॥ १.१७.४॥

कस्त्वं मच्छरणे लोके बलाद्धंस्यबलौ बली ।
नरदेवोऽसि वेषेण नटवत् कर्मणाऽद्विजः ॥ १.१७.५॥

स त्वं कृष्णे गते दूरं सह गाण्डीवधन्वना ।
शोच्योऽस्यशोच्यान् रहसि प्रहरन् वधमर्हसि ॥ १.१७.६॥

त्वं वा मृणालधवळः पादैर्न्यूनः पदा चरन् ।
वृषरूपेण किं कश्चिद्देवो नः परिखेदयन् ॥ १.१७.७॥

न जातु कौरवेन्द्राणां दोर्दण्डपरिरम्भिते ।
भूतळे निपतन्त्यस्मिन् विना त्वां प्राणिनां शुचः ॥ १.१७.८॥

मा सौरभेयानुशुचो व्येतु ते वृषळाद् भयम् ।
मा रोदीरम्ब भद्रं ते खलानां मयि शास्तरि ॥ १.१७.९॥

यस्य राष्ट्रे प्रजा मातर्हिंस्यन्ते साध्वसाधुभिः[160] ।
तस्य मत्तस्य नश्यन्ति कीर्तिरायुर्भगो गतिः ॥ १.१७.१०॥

159

160

एष राज्ञः परो धर्मो ह्यार्तानामार्तिनिग्रहः ।
अत एनं वधिष्यामि भूतद्रुहमसत्तमम् ॥ १.१७.११॥

कोऽवृश्चत्तव पादांस्त्रीन् सौरभेय चतुष्पदः ।
मा भूवंस्त्वादृशा राष्ट्रे राज्ञां कृष्णानुवर्तिनाम् ॥ १.१७.१२॥

आख्याहि वृष भद्रं वः साधूनामकृतागसाम् ।
आत्मवैरूप्यकर्तारं पार्थानां कीर्तिदूषणम् ।
गलेऽनागस्यघं युञ्जन् सर्वतोऽस्य च तद्भयम् ॥ १.१७.१३॥

अनागस्स्विह भूतेषु य आगस्कृन्निरङ्कुशः ।
आहर्ताऽस्मि भुजं साक्षादमर्त्यस्यापि साङ्गदम् ॥ १.१७.१४॥

राज्ञो हि परमो धर्मः स्वधर्मस्यानुपालनम् ।
शासतोऽन्यान् यथाशास्त्रमनापद्युत्पथानिह ॥ १.१७.१५॥

धर्म उवाच

एतद्वः पाण्डवेयानां युक्तमार्ताभयं वचः ।
येषां गुणगणैः कृष्णो दौत्यादौ भगवान् वृतः ॥ १.१७.१६॥

न वयं क्लेशबीजानि यतः स्युः पुरुषर्षभ ।
पुरुषं तं विजानीमो वाक्यभेदविमोहिताः ॥ १.१७.१७॥

केचिद्वैकल्प्यवचस[161] आहुरात्मानमात्मनः ।
दैवमन्ये परे कर्म स्वभावमपरे प्रभुम् ॥ १.१७.१८॥

अप्रतर्क्यादनिर्वाच्यादिति केष्वपि निश्चयः ।
अत्रानुरूपं राजर्षे विमृश स्वमनीषया ॥ १.१७.१९॥

एवं धर्मे प्रवदति स सम्राट् द्विजसत्तम ।
समाहितेन मनसा विदित्वा प्रत्यचष्ट तम् ॥ १.१७.२०॥

धर्मं ब्रवीषि धर्मज्ञ धर्मोऽसि वृषरूपधृक् ।
यदधर्मकृतः स्थानं सूचकस्यापि तद्भवेत् ॥ १.१७.२१॥

161

अथवा देवमायाया नूनं गतिरगोचरा ।
चेतसो वचसश्चापि भूतानामिति निश्चयः ॥ १.१७.२२ ॥

तपः शौचं दया सत्यमिति पादाः कृते कृताः ।
अधर्माङ्गैस्त्रयो भग्नाः स्मयसङ्गमदैस्तव ॥ १.१७.२३ ॥

इदानीं धर्म पादस्ते सत्यं निर्वर्तते[162] यतः ।
तं जिघृक्षत्यधर्मोऽयमनृतेनैधितः कलिः ॥ १.१७.२४ ॥

इयं च भूर्भगवता न्यासितोरुभरा सती ।
श्रीमद्भिस्तत्पदन्यासैः सर्वतः कृतकौतुका ॥ १.१७.२५ ॥

शोचन्त्यश्रुकळा साध्वी दुर्भगेवोज्झिताऽधुना ।
अब्रह्मण्या नृपव्याजाः शूद्रा भोक्ष्यन्ति मामिति ॥ १.१७.२६ ॥

सूत उवाच

इति धर्मं महीं चैव सान्त्वयित्वा महारथः ।
निशातमाददे खड्गं[163] कलयेऽधर्महेतवे ॥ १.१७.२७ ॥

तं जिघांसुमभिप्रेक्ष्य विहाय नृपलाञ्छनम् ।
तत्पादमूलं शिरसा समगाद्भयविह्वलः ॥ १.१७.२८ ॥

पतितं पादयोर्वीरः कृपया दीनवत्सलः ।
शरण्यं[164] नावधीच्छ्लोक्य आह चेदं हसन्निव ॥ १.१७.२९ ॥

राजोवाच

न ते गुडाकेशयशोधराणां बद्धाञ्जलेर्भो भयमस्ति किञ्चित् ।
न वर्तितव्यं भवता कथञ्चित् क्षेत्रे मदीये त्वमधर्मबन्धुः ॥ १.१७.३० ॥

त्वां वर्तमानं नरदेवदेहेष्वनुप्रवृत्तोऽयमधर्मयूथः ।
लोभोऽनृतं चौर्यमनार्यमंहो[165] ज्येष्ठा च माया कलहश्च डम्भः[166] ॥ १.१७.३१ ॥

---

[162] निर्वर्तसे
[163]
[164] शरण्यो
[165]
[166] दम्भः

न वर्तितव्यं तदधर्मबन्धो धर्मेण सत्येन च वर्तितव्ये ।
ब्रह्मावर्ते यत्र यजन्ति यज्ञैः यज्ञेश्वरं ब्रह्मवितानयज्ञाः ॥ १.१७.३२ ॥

यस्मिन् हरिर्भगवानिज्यमान इष्टात्ममूर्तिर्यजतां शं तनोति ।
कामानमोघान् स्थिरजङ्गमानामन्तर्बहिर्वायुरिवेश आत्मा ॥ १.१७.३३ ॥

परीक्षितैवमादिष्टः स कलिर्जातवेपथुः ।
तमुद्यतासिमाहेदं दण्डपाणिमिवोद्यतम् ॥ १.१७.३४ ॥

यत्र क्व वाऽथ वत्स्यामि सार्वभौम तवाज्ञया ।
लक्षये तत्रतत्रापि त्वामात्तेषुशरासनम् ॥ १.१७.३५ ॥

तन्मे धर्मभृतां श्रेष्ठ स्थानं निर्देष्टुमर्हसि ।
यत्रैव नियतो वत्स्य आतिष्ठंस्तेऽनुशासनम् ॥ १.१७.३६ ॥

सूत उवाच

अभ्यर्थितस्तदा तस्मै स्थानानि कलयेऽकरोत्[167] ।
द्यूतं पानं स्त्रियः सूना यत्राधर्मश्चतुर्विधः ॥ १.१७.३७ ॥

पुनश्च याचमानाय जातरूपमदात् प्रभुः ।
ततोऽनृतं मदः कामो रजो वैरं च पञ्चमम् ॥ १.१७.३८ ॥

अमूनि पञ्च स्थानानि ह्यधर्मप्रभवः कलिः ।
औत्तरेयेण दत्तानि न्यवसत् तन्निदेशकृत् ॥ १.१७.३९ ॥

अथैतानि न सेवेत बुभूषुः पुरुषः क्वचित् ।
विशेषतो धर्मशीलो राजा लोकपतिर्गुरुः ॥ १.१७.४० ॥

वृषस्य नष्टांस्त्रीन् पादांस्तपः शौचं दयामिति ।
प्रतिसन्दध आश्वास्य[168] महीं च समवर्धयत् ॥ १.१७.४१ ॥

स एष एतर्ह्यध्यास्त आसनं पार्थिवोचितम् ।
पितामहेनोपन्यस्तं राज्ञाऽरण्यं विविक्षता ॥ १.१७.४२ ॥

---

[167] कलये ददौ
[168]

आस्तेऽधुना स राजर्षिः कौरवेन्द्रश्रियोल्लसन् ।
गजाह्वये महाभागश्चक्रवर्ती बृहच्छ्रवाः ॥१.१७.४३॥

इत्थम्भूतानुभावोऽयमभिमन्युसुतो नृपः ।
यस्य पालयतः क्षोणीं यूयं सत्राय दीक्षिताः ॥१.१७.४४॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः॥

अथ अष्टादशोऽध्यायः

सूत उवाच

यो वै द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टो न मातुरुदरे मृतः ।
अनुग्रहाद्भगवतः कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ १.१८.१॥

ब्रह्मकोपोत्थिताद्यस्तु[169] तक्षकात् प्राणविप्लवे ।
न सम्मुमोहोरुभयाद्भगवत्यर्पिताशयः ॥ १.१८.२॥

उत्सृज्य सर्वतः सङ्गं विज्ञानार्जितसंस्थितिः ।
वैयासकेर्जहौ शिष्यो गङ्गायां स्वकळेबरम् ॥ १.१८.३॥

नोत्तमश्लोकवार्तानां जुषतां तत्कथामृतम् ।
स्यात् सम्भ्रमोऽन्तकालेऽपि स्मरतां तत्पदाम्बुजम् ॥ १.१८.४॥

तावत् कलिर्न प्रभवेत् प्रविष्टोऽपीह सर्वतः ।
यावदीशो महानुर्व्यामाभिमन्यव एकराट् ॥ १.१८.५॥

यस्मिन्नहनि यर्ह्येव भगवानुत्ससर्ज गाम् ।
तदैवेहानुप्रवृत्तोऽसावधर्मप्रभवः कलिः ॥ १.१८.६॥

नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट् सारङ्ग इव सारभुक् ।
कुशलान्याशु सिद्ध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत् ॥ १.१८.७॥

किन्नु बालेषु शूरेण कलिना शूरभीरुणा ।
अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो वृको नृषु वर्तते ॥ १.१८.८॥

उपवर्णितमेतद्वः पुण्यं पारीक्षितं मया ।
वासुदेवकथोपेतमाख्यानं यदपृच्छथ ॥ १.१८.९॥

यायाः कथा भगवतः कथनीयोरुकर्मणः ।
गुणकर्माश्रया पुम्भिः सेव्यास्तास्ता बुभूषुभिः ॥ १.१८.१०॥

---

[169] ब्रह्मशापोत्थिताद्यस्तु

ऋषय ऊचुः

सूत जीव समाः सौम्य शाश्वतीर्विशदं यशः ।
यस्त्वं शंससि कृष्णस्य मर्त्यानाममृतं हि नः ॥ १.१८.११॥

कर्मण्यस्मिन्ननाश्वास्ये धूमधूम्रात्मनां भवान् ।
आपाययति गोविन्दपादपद्मासवं मधु ॥ १.१८.१२॥

तुलयाम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् ।
भगवत्सङ्गिसङ्गस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥ १.१८.१३॥

को नाम तृप्येद्रसवित् कथायां महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
नान्तं गुणानामगुणस्य जग्मुर्योगेश्वरा ये भवपाद्ममुख्याः ॥ १.१८.१४॥

ततो भवान् वै भगवत्प्रधानो महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
हरेरुदारं चरितं विशुद्धं शुश्रूषतां नो वितनोतु विद्वान् ॥ १.१८.१५॥

तन्नः परं पुण्यमसंवृतार्थमाख्यानमत्यद्भुतयोगनिष्ठम् ।
आख्याह्यनन्ताचरितोपपन्नं पारीक्षितं भागवताभिरामम् ॥ १.१८.१६॥

स वै महाभागवतः परीक्षिद् येनापवर्गाख्यमदभ्रबुद्धिः ।
ज्ञानेन[170] वैयासकिशब्दितेन भेजे खगेन्द्रध्वजपादमूलम् ॥ १.१८.१७॥

सूत उवाच

अहो वयं जन्मभृतो महात्मन् वृद्धानुवृत्त्याऽपि विलोमजाताः ।
दौष्कुल्यमाधिं विधुनोति शीघ्रं महत्तमानामभिधानयोगः ॥ १.१८.१८॥

कुतः पुनर्गृणतो नाम तस्य महत्तमैकान्तपरायणस्य ।
योऽनन्तशक्तिर्भगवाननन्तो महद्गुणत्वाद्यमनन्तमाहुः ॥ १.१८.१९॥

एतावताऽलं ननु सूचितेन गुणैरसाम्येऽनतिशायनेऽस्य ।
हित्वेतरान् प्रार्थयतो विभूतिर्यस्याङ्घ्रिरेणुं जुषतेऽनभीप्सोः ॥ १.१८.२०॥

अथापि यत्पादनखावसृष्टं जगद्विरिञ्चोपहृतार्हणाम्भः ।
सेशं पुनात्यन्यतमो मुकुन्दात् को नाम लोके भगवत्पदार्थः ॥ १.१८.२१॥

[170] श्रुतेन

यत्रानुरक्ताः सहसैव धीरा व्यपोह्य देहादिषु सङ्गमूढम् ।
व्रजन्ति तत् पारमहंस्यसत्यं यस्मिन्नहिंसोपरमश्च धर्मः ॥ १.१८.२२॥

अहं हि पृष्टोऽस्य गुणान् भवद्भिराचक्ष[171] आत्मावगमोऽत्र यावान् ।
नभः पतन्त्यात्मसमं पतत्रिणस्तथा समं विष्णुगतिं विपश्चितः ॥ १.१८.२३॥

एकदा धनुरुद्यम्य विचरन् मृगयां वने ।
मृगाननुगतः श्रान्तः क्षुधितस्तृषितो भृशम् ॥ १.१८.२४॥

जलाशयमचक्षाणः प्रविवेश स आश्रमम् ।
ददृशे[172] मुनिमासीनं शान्तं मीलितलोचनम् ॥ १.१८.२५॥

प्रतिरुद्धेन्द्रियप्राणमनोबुद्धिमुपारतम् ।
स्थानत्रयात् परं प्राप्तं ब्रह्मभूतमविक्रियम् ॥ १.१८.२६॥

विप्रकीर्णजटाच्छन्नं रौरवेणाजिनेन च ।
विशुष्यत्तालुरुदकं तथाभूतमयाचत ॥ १.१८.२७॥

अलब्धतृणभूम्यादिरसम्प्राप्तार्घ्यसूनृतः ।
अवज्ञातमिवात्मानं मन्यमानश्चुकोप ह ॥ १.१८.२८॥

अभूतपूर्वः सहसा क्षुत्तृड्भ्यामर्दितात्मनः ।
ब्राह्मणं प्रत्यभूद्ब्रह्मन् मत्सरो मन्युरेव च ॥ १.१८.२९॥

स तस्य ब्रह्मर्षेरंसे[173] गतासुमुरगं रुषा ।
विनिर्गच्छन् धनुष्कोट्या निधाय पुरमागतः[174] ॥ ३०॥

एष किं निभृताशेषकरणो मीलितेक्षणः ।
मुधासमाधिराहोस्वित् किन्नः स्यात् क्षत्रबन्धुभिः ॥ १.१८.३१॥

तस्य पुत्रोऽतितेजस्वी विहरन् बालकोऽर्भकैः ।
राज्ञाऽघं प्रापितं तातं श्रुत्वा तत्रेदमब्रवीत् ॥ १.१८.३२॥

अहो अधर्मः पालानां पृथ्व्या बलिभुजामिव ।

171

172 ददर्श

173

174

स्वामिन्यघं यद्दासानां द्वारपानां शुनामिव ॥ १.१८.३३॥

ब्राह्मणैः क्षत्रबन्धुर्हि द्वारपालो निरूपितः ।
स कथं तद्गृहे द्वाःस्थः सभाण्डं भोक्तुमर्हति ॥ १.१८.३४॥

कृष्णे गते भगवति शास्तर्युत्पथगामिनाम् ।
तान् भिन्नसेतूनद्याहं शास्मि पश्यत मे बलम् ॥ १.१८.३५॥

इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो वयस्यानृषिबालकान् ।
कौशिक्यप उपस्पृश्य वाग्वज्रं विससर्ज ह ॥ १.१८.३६॥

इतो लङ्घितमर्यादं तक्षकः सप्तमेऽहनि ।
धक्ष्यति स्म कुलाङ्गारं चोदितो मे पितृद्रुहम् ॥ १.१८.३७॥

ततोऽभ्येत्याश्रमं बालो गळेसर्पकळेबरम् ।
पितरं वीक्ष्य दुःखार्तो मुक्तकण्ठो रुरोद ह ॥ १.१८.३८॥

स वा आङ्गिरसो ब्रह्मन् श्रुत्वा सुतविलापितम् ।
उन्मील्य शनकैर्नेत्रे दृष्ट्वा चांसे मृतोरगम् ॥ १.१८.३९॥

विसृज्य पुत्रं पप्रच्छ वत्स कस्माद्विरोदिषि ।
केन वा ते विप्रकृतमित्युक्तः स निवेदयत्[175] ॥ १.१८.४०॥

निशम्य शप्तमतदर्हं नरेन्द्रं स ब्राह्मणो नात्मजमभ्यनन्दत् ।
अहो बतांहो महदज्ञ ते कृतमल्पीयसि द्रोह उरुश्रमो धृतः ॥ १.१८.४१॥

न वै नृभिर्नरदेवोऽपराध्यः तं शप्तुमर्हस्यविपक्वबुद्धे ।
यत्तेजसा दुर्विषहेण गुप्ता विन्दन्ति भद्राण्यकुतोभयाः प्रजाः ॥ १.१८.४२॥

अरक्षमाणे नरदेवनाम्नि रथाङ्गपाणावयमङ्ग लोकः ।
तदैव चोरप्रचुरो विनङ्क्ष्यत्यरक्ष्यमाणो विवरूथवत् क्षणात् ॥ १.१८.४३॥

तदद्य नः पापमुपैत्यनन्वयं यन्नष्टनाथस्य पशोर्विलुम्पकाः ।
परस्परं घ्नन्ति शपन्ति वृञ्जते पशून् स्त्रियोऽर्थान् पुरुदस्यवो जनाः ॥ १.१८.४४॥

तदाऽऽर्यधर्मश्च विलीयते नृणां वर्णाश्रमाचारयुतस्त्रयीमयः ।
ततोऽर्थकामाभिनिवेशितात्मनां शुनां कपीनामिव वर्णसङ्करः ॥ १.१८.४५॥

175

धर्मपालो नरपतिः स तु सम्राट् बृहच्छ्रवाः ।
साक्षान्महाभागवतो राजर्षिर्हयमेधयाट् ।
क्षुत्तृट्च्छ्रमान्वितो दीनो नैवास्मच्छापमर्हति ॥१.१८.४६॥

अपापेषु स्वभृत्येषु बालेनापक्वबुद्धिना ।
पापं कृतं तद्भगवान् सर्वात्मा क्षन्तुमर्हति ॥१.१८.४७॥

तिरस्कृता विप्रलब्धाः शप्ताः क्षिप्ता हता अपि ।
नास्य तत् प्रतिकुर्वन्ति तद्भक्ताः प्रभवोऽपि हि ॥१.१८.४८॥

इति पुत्रकृताघेन सोऽनुतप्तो महामुनिः ।
स्वयं विप्रकृतो राज्ञा नैवाघं तदचिन्तयत् ॥१.१८.४९॥

साधवः प्रायशो लोके परैर्द्वन्द्वेषु योजिताः ।
न व्यथन्ति[176] न हृष्यन्ति यत आत्माऽगुणाश्रयः ॥१.१८.५०॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः॥

176

अथ एकोनविंशोऽध्यायः

सूत उवाच

महीपतिस्त्वथ तत्कर्म गर्ह्यं विचिन्तयन्नात्मकृतं सुदुर्मनाः ।
अहो मया नीचमनार्यवत् कृतं निरागसि ब्रह्मणि गूढतेजसि ॥ १.१९.१॥

ध्रुवं ततो मे कृतदेवहेळनाद्[177] दुरत्ययं व्यसनं नातिदीर्घात् ।
तदस्तु काममघनिष्कृताय मे यथा न कुर्यां पुनरेवमद्धा ॥ १.१९.२॥

अद्यैव राज्यं बलमृद्धकोशं प्रकोपितब्रह्मकुलानलो मे ।
दहत्वभद्रस्य पुनर्न मेऽभूत् पापीयसी धीर्द्विजदेवतासु ॥ १.१९.३॥

स चिन्तयन्नित्थमथाशृणोद् यथा मुनेः सुतोक्तान्निष्कृतिं तक्षकाख्यात् ।
स साधु मेने नचिरेण तक्षकादलम्प्रसक्तस्य विरक्तिकारणम् ॥ १.१९.४॥

अथो विहायेमममुं च लोकं विमृश्य तौ हेयतया पुरस्तात् ।
कृष्णाङ्घ्रिसेवामभिमन्यमान उपाविशत् प्रायममर्त्यनद्याम् ॥ १.१९.५॥

या वै लसच्छ्रीतुळसीविमिश्रकृष्णाङ्घ्रिरेण्वभ्यधिकाम्बुनेत्री ।
पुनात्यशेषानुभयत्र लोकान् कस्तां न सेवेत मरिष्यमाणः ॥ १.१९.६॥

इति व्यवस्थाय च पाण्डवेयः प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम् ।
दध्यौ मुकुन्दाङ्घ्रिमनन्यभावो मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसङ्गः ॥ १.१९.७॥

तत्रोपजग्मुर्भुवनं पुनाना महानुभावा मुनयः सशिष्याः ।
प्रायेण तीर्थाधिगमापदेशैः स्वयं हि तीर्थानि पुनन्ति सन्तः ॥ १.१९.८॥

अत्रिर्वसिष्ठश्च्यवनः शरद्वानरिष्टनेमिर्भृगुरङ्गिराश्च ।
पराशरो गाधिसुतोऽथ राम उचथ्य इन्द्रप्रमतीध्मवाहौ[178] ॥ १.१९.९॥

मेधातिथिर्देवल आर्ष्टिषेणो भरद्वाजो मुद्गलो गौतमश्च[179] ।

177
178
179

मैत्रेय और्वः कवषः कुम्भयोनिर्द्वैपायनो भगवान् नारदश्च ॥ १.१९.१० ॥

अन्ये च देवर्षिब्रह्मर्षिवर्या राजर्षिवर्या अरुणादयश्च[180] ।
नानार्षेयप्रवरान् समेतानभ्यर्च्य राजा शिरसा ववन्दे ॥ १.१९.११ ॥

सुखोपविष्टेष्वथ तेषु भूयः कृतप्रणामः स्वचिकीर्षितं यत् ।
विज्ञापयामास निवृत्तचेता[181] उपस्थितोऽग्रेऽर्घ्यगृहीतपाणिः ॥ १.१९.१२ ॥

राजोवाच

अहो वयं धन्यतमा नृपाणां महत्तमानुग्रहणीयशीलाः ।
राज्ञां कुलं ब्राह्मणपादशौचमाराद् विसृष्टं बत गर्ह्यकर्म ॥ १.१९.१३ ॥

तस्यैव मेऽस्त्वद्य परावरेशे व्यासक्तचित्तस्य गृहेष्वभीक्ष्णम् ।
निर्वेदमूलो द्विजशापरूपो यत्र प्रसक्तो(ऽ)भयमेव धत्ते ॥ १.१९.१४ ॥

तं मोपविष्टं प्रतियान्तु विप्रा गङ्गा च देवी धृतचित्तमीशे ।
द्विजोपसृष्टः कुहकस्तक्षको वा दशत्वलं गायत विष्णुगाथाः[182] ॥ १.१९.१५ ॥

पुनश्च भूयाद् भगवत्यनन्ते रतिः प्रसङ्गश्च तदाश्रयेषु ।
महत्सु यांयामुपयामि सृष्टिं मैत्र्यस्तु सर्वत्र नमो द्विजेभ्यः ॥ १.१९.१६ ॥

इति स्म राजा व्यवसाययुक्तः प्राचीनकाग्रेषु कुशेषु धीरः ।
उदङ्मुखो दक्षिणकूल आस्ते समुद्रपत्न्याः स्वसुतन्यस्तभारः ॥ १.१९.१७ ॥

विहाय सर्वं नरदेवचिह्नं केयूरहाराङ्गदमौळिरत्नान् ।
रत्नाङ्गुलीयान् विमलान् निरस्य पवित्रपाणिर्मुनिवेष आस्ते ॥ १.१९.१८ ॥

एवं तु तस्मिन् नरदेवदेवे प्रायोपविष्टे दिवि देवसङ्घाः ।
प्रशस्य भूमौ व्यकिरन् प्रसूनैर्मुदा मुहुर्दुन्दुभयश्च नेदुः ॥ १.१९.१९ ॥

महर्षयो वै समुपागता[183] ये प्रशस्य साध्वित्यनुमोदमानाः ।
ऊचुः प्रजानुग्रहशीलसारा यदुत्तमश्लोकगुणानुरूपम् ॥ १.१९.२० ॥

न वा इदं राजर्षिवर्य चित्रं भवत्सु कृष्णं समनुव्रतेषु ।

180
181
182
183

येऽध्यासनं राजकिरीटजुष्टं सद्यो जहुर्भगवत्पार्श्वकामाः ॥ १.१९.२१॥

सर्वे वयं तावदिहास्महेऽथ कळेबरं यावदसौ विहाय ।
अजं परं विरजस्कं विशोकं यास्यत्ययं भागवतप्रधानः ॥ १.१९.२२॥

आश्रुत्य तद् ऋषिगणवचः परीक्षित् समं मधुश्चुत्[184] गुरुशापव्यळीकम् ।
आभाषतैनानभिवन्द्य युक्तः शुश्रूषमाणश्चरितानि विष्णोः ॥ १.१९.२३॥

राजोवाच

समागताः सर्वत एव सर्वे वेदा यथा मूर्तिधरास्त्रिपृष्ठे ।
नेहाथवाऽमुत्र च कश्चनार्थ ऋते परानुग्रहमात्मशीलाः ॥ १.१९.२४॥

ततश्च वः प्रश्नमिमं विपृच्छे विस्रब्भ्य विप्रा इतिकृत्यतायाम् ।
सर्वात्मना म्रियमाणैस्तु कृत्यं शुद्धं च तत्रामृशताभियुक्ताः ॥ १.१९.२५॥

॥ इति श्रीमद्भागवते प्रथमस्कन्धे एकोनविंशोऽध्यायः॥

184

अथ विंशोऽध्यायः

सूत उवाच

तत्राभवद् भगवान् व्यासपुत्रो यदृच्छया गामटमानोऽनपेक्षः ।
अलक्ष्यलिङ्गो निजलाभतुष्टो वृतश्च बालैरवधूतवेषः ॥ १.२०.१॥

तं द्व्यष्टवर्षं सुकुमारपादकरोरुबाह्वंसकपोलगात्रम् ।
चार्वारुणाक्षोन्नसतुल्यकर्णं सुभ्र्वाननं कम्बुसुजातकण्ठम् ॥ १.२०.२॥

निगूढजत्रुं पृथुतुङ्गवक्षसमावर्तनाभिं वलिवल्गूदरं च ।
दिगम्बरं वक्त्रविकीर्णकेशं[185] प्रलम्बबाहुं स्वमरोत्तमाभम् ॥ १.२०.३॥

श्यामं सदाऽऽवीच्यवयोऽङ्गलक्ष्म्या स्त्रीणां मनोज्ञं रुचितस्मितेन ।
प्रत्युत्थिता मुनयश्चासनेभ्यस्तल्लक्षणज्ञा अपि गूढवर्चसम् ॥ १.२०.४॥

स विष्णुरातोऽतिथय आगताय तस्मै सपर्यां शिरसाऽऽजहार ।
ततो निवृत्ता ह्यबुधाः स्त्रियोऽर्भका महासने चोपविवेश[186] पूजितः ॥ १.२०.५॥

स संवृतस्तत्र महान् महीयसां ब्रह्मर्षिराजर्षिदेवर्षिसङ्घैः ।
व्यरोचतालं भगवान् यथेन्दुर्ग्रहर्क्षतारानिकरैः परीतः ॥ १.२०.६॥

प्रशान्तमासीनमकुण्ठमेधसं मुनिं नृपो भागवतोऽभ्युपेत्य ।
प्रणम्य मूर्ध्नाऽवहितः कृताञ्जलिर्नत्वा गिरा सूनृतयाऽन्वपृच्छत् ॥ १.२०.७॥

राजोवाच

अहो अद्य वयं ब्रह्मन् सत्सेव्याः क्षत्रबन्धवः ।
कृपयाऽतिथिरूपेण भवद्भिस्तीर्थकाः कृताः ॥ १.२०.८॥

येषां संस्मरणात् पुंसः सद्यः शुद्ध्यन्ति वै गृहाः ।
किं पुनर्दर्शनस्पर्शपादशौचासनादिभिः ॥ १.२०.९॥

---

[185] वक्त्रविकीर्णकेशं
[186] सोपविवेश